SEXUALITEIT

DE AS
33/34

DE AS

anarcho-socialisties tijdschrift

Zesde jaargang, nr. 33/34 - mei/augustus 1978

De As verschijnt vijf maal per jaar, waarvan één keer als dubbelnummer en is een gezamenlijke uitgave van Pamflet en RAM
Jaarabonnement f 12,--; buiten Benelux f 17,50
Los nummer f 2,50 - Bij nabestelling f 3,50
Bestelling ALLEEN door storting op giro 2553850 van Stg. Pamflet-Groningen
Adreswijzigingen bij voorkeur per briefkaart, of per giro (verbeter het adres op de kaart), graag met vermelding van de postkode.
Reklamering beslist met vermelding van de laatste betaaldatum, als aangegeven in uw giro-administratie.
Verlenging van het abonnement door tijdige betaling van de volgende jaargang (uiterlijk 15 februari).
Nieuwe abonnementen gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling.
Redaktie-adres: RAM, Stadhouderslaan 40, Rotterdam-12
Administratie-adres: Pamflet, postbus 1333, Groningen
Redaktiekollektief: Boudewijn Chorus, Anton Constandse, Wim van Dooren, Thom Holterman, Rudolf de Jong, Wim de Lobel, Simon Radius, Hans Ramaer, Lenicka Roozendaal
Verder werkten mee: Machteld Bakker, Leonie Kwakkelstein, Hein van Schendel (illustraties) en Dolf Schlüter.

EEN SEXUELE REVOLUTIE?

De sexuele moraal is voor tachtig procent sociaal en politiek van aard. Dat wil zeggen dat ethische normen geenszins doorslaggevend zijn bij het formuleren van geboden en verboden op het terrein van de erotiek. Nu is het waar dat elke civilisatie, gewoonlijk kultuur genaamd, de enkeling dwingt tot het aanvaarden van dwang, beperking van vrijheid. Zelfs als de konventies door een meerderheid zouden zijn ingesteld, zou een minderheid (zolang ze geen meerderheid zou hebben overtuigd) moeite hebben, zich daaraan te onttrekken, en deze tegenstelling zal altijd wel blijven bestaan.

Vandaar dat een vrijheidlievend socialisme een zo groot mogelijke verdraagzaamheid wenst en een zo breed mogelijke veelvormigheid op alle terreinen, waarop dit denkbaar en mogelijk is. Met name heeft het anarchisme juist op sexueel gebied veel meer ethische motieven

willen doen gelden dan de traditionele richtlijnen. En zulke normen kwamen neer op drie voorwaarden: bewuste vrijwilligheid in de verhoudingen; streven naar wederzijdse lust en behagen; sociale verantwoordelijkheid, dus kameraadschap jegens partners en zorgzaamheid ten aanzien van kinderen. Binnen dit kader zijn vele "kultuurpatronen" te verwezelijken.
Het was wijlen professor Leo Polak, die in een boek over "Sexuele ethiek" zei, dat voor het geslachtsverkeer geen andere zedeleer gold dan op welk ander gebied van het leven. Hij keerde zich tegen de opvatting dat "het lijfelijke en vleselijke" zondig zou zijn: "vies" kan de geest zijn, de bedoeling, het karakter. De vleselijke gemeenschap in de geest van wederzijdse sympathie en genegenheid, met een verlangen tot gemeenschappelijke vreugde, kan nooit onzedelijk zijn, ook niet wanneer ze zwangerschap wil uitsluiten. Ook ten aanzien van de homosexualiteit geldt slechts het motief, de intentie. Denkbaar zijn derhalve paarsgewijze sexuele verhoudingen en gedragingen van volwassen edele homosexuelen, zedelijk niets berispelijker dan overeenkomstige steriele paarsgewijze verhoudingen en gedragingen van volwassen heterosexuelen, voor wie de kans of recht op nageslacht is uitgesloten". En natuurlijk zou men er aan kunnen toevoegen, dat zulks ook geldt voor meervoudige relaties, als die wederzijds geluk zouden bevorderen. Het is immers niet zo, dat polygamie als zodanig onzedelijk zou moeten zijn, en dat monogamie naar haar aard reeds van hoog gehalte zou zijn. Beide vormen - bijvoorbeeld in de islam en het christendom - blijken zeer kwetsbaar en vol teleurstellingen te wezen door een groot aantal bijkomstige faktoren.

EMANCIPATIE VAN DE VROUW... EN DE MAN

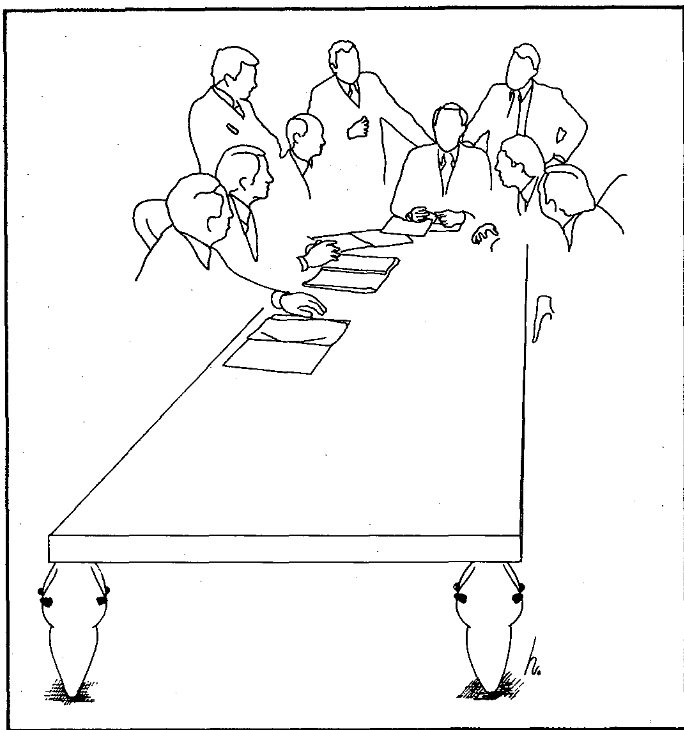
Terwijl de formule voor een gelukkiger en harmonischer liefdeleven besloten ligt in de bovenstaande ethische voorwaarden is het duidelijk, dat ze idealen vormen door het driftmatige karakter van de sexualiteit. Het is altijd wenselijk, dat aandoeningen door de rede (van binnen uit, en niet door uiterlijke dwang) worden gekontroleerd, omdat de rede een sociale kracht is, die mensen kan verbinden en tegenstellingen kan verzoenen. Het is echter ook waar dat zulk een zelftucht (die tegelijk een kulturele discipline is) moeilijk is te ontwikkelen op het zo partikuliere gebied van de erotiek. Men moet zelfs uitgaan van de voor velen geldende noodzaak van het "experiment", voordat een zekere duurzaamheid van een verbintenis (dus een huwelijk) mogelijk is. Nu is dit praktisch gesproken niets nieuws: het voorechtelijke sexuele verkeer is in alle eeuwen gangbaar geweest. Men zei dan: "met de toekomstige echtgenoot of echtgenote", maar dat betekende meestal, dat een man huwde met de vrouw die hij bevrucht had, al was hij of zij niet de eerste partner. Hoewel bedekt en verborgen kwam een meervoudig voorechtelijk sexueel verkeer veel meer voor dan openlijk door kerken en partijen werd toegegeven. Bijna een kwart eeuw geleden verscheen een studie van het katholieke Hoogveld-Instituut onder de titel "Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid". Daarin bleken de huwelijksverwachtingen teleurstellend laag te zijn. De jeugd-erotiek was een verboden vrucht, beladen met angsten en zondebesef. Het huwelijk een weinig aanlokkelijke, door de maatschappij opgelegde band, met zorgen en kinderen, moeilijkheden met de partner, meer plichten dan genietingen, meer lasten dan lusten. Gedwongen huwelijken - toch weer uitin-

gen van verantwoordelijkheid - bleken echter voor te komen bij zeer grote bevolkingsgroepen: in de Amsterdamse Jordaan toenmaals in de helft van de gevallen, in de Haagse Spoorwijk zelfs bij zeventig procent van de trouwlustigen, in Maastricht was veertig procent van de bruidjes zwanger. Men kon dus wel spreken van bestaande zeden.
Thans, met de verbreiding van de antikonceptie-pil, is dit nog meer het geval. Men kan gerust gewagen van jeugd-sexualiteit zonder huwelijksbedoelingen, van minder ongewenste zwangerschappen, en van meer bewuste, gewilde vormen van moederschap die dan vaak tot een huwelijk leiden. Deze evolutie is zeker te verkiezen boven de meer verwrongen situaties van het verleden. Wie toen pleitte voor "een proefhuwelijk" gold als een beeldenstormer, en als experiment was sex zeker onaanvaardbaar. Thans kan men er vrij zeker van zijn dat jonge mensen, die zeggen "verloofd" te zijn, sexuele omgang met elkaar hebben. En niemand kijkt er van op, als ze daarna niet wettelijk trouwen. Men heeft ook meer weet van driehoeks- en vierhoeksverhoudingen met onderling goedvinden, zij het weer als "experiment". De schaduwzijde daarvan kan zijn, dat sexualiteit als blote zinlijke belevenis veel verliest van haar diepere aard, die toch wortelt in genegenheid, dankbaarheid, kameraadschap, gevoel van verantwoordelijkheid, en dat ze afdaalt tot de categorie van "eten en drinken". Aan de andere kant wordt erotiek minder belast door tragiek, zondegevoel, schuldbewustzijn. Tenminste... als zo'n hervorming bewust gewild en aanvaard wordt en niet geldt als een heimelijke uitdaging, een lustgevende overtreding van zeden en gewoonten, waarvoor men toch bang is. Er zijn namelijk onmiskenbaar twee soorten neurozen. Daar is de ongewilde, afgedwongen discipline, die (naar calvinistische aard) lustvijandig is en die al door Multatuli aan de kaak werd gesteld omdat erotische "uithongering" opgelegde onthouding, voortbestaan van ongeluk-barende verhoudingen enz. er door wordt bestendigd. Maar helaas bestaat even goed de "zenuwziekte" van jonge mannen en vrouwen die zich aan experimenten wagen, waarvan ze de gevolgen psychisch niet aan kunnen. Het is ongezond niet tijdig te streven naar verantwoord, vriendschappelijk erotisch verkeer. Maar het is ook ongezond om heil te zoeken in de veelheid van lichamelijke kontakten, alsof daarin het geluk kon worden gevonden. Nog afgezien van het feit, dat zelfbeheersing altijd in een gemeenschap een deugd is.
Niet ontkend kan echter worden, dat door sexuele informatie, de beschikbaarstelling van voorbehoedmiddelen, toelaatbaarheid van abortus, minder taboes inzake het geslachtsverkeer, de mogelijkheden voor een gezonder erotisch leven zijn toegenomen. Het veelvuldig uitdagen van het vroegere gezag is op zichzelf nog geen teken van rijpheid of zelfbepaling, maar non-konformisme komt wel in vele gevallen voort uit een bewust streven naar vrijheid van persoonlijkheid. In deze zin verloopt de ontwikkeling in de richting van een vrijheidlievend socialisme dat gevoel van verantwoordelijkheid (jegens de partner en eventuele kinderen) wil gepaard doen gaan met een zo groot mogelijke autonomie, opgevat als zelfstandigheid van keuze. Binnen de socialistische beweging heeft het anarchisme in het bijzonder de nadruk gelegd op het lustgevende karakter van de sexualiteit, als men die redelijk poogt te beheersen, door het voorkomen van ongewenste geboorten, erkenning van de persoonlijkheid van elk der partners, kameraadschap ook bij niet-duurzame verbintenissen.

De idee van een "vrijwillig kontrakt", met de mogelijkheid van een vriendschappelijk uiteengaan, maar ook met sociale verplichtingen, is eigen aan het sociaal-anarchisme. En aldus kan men spreken van emancipatie, ook binnen een maatschappij die door staat en kapitalisme nog wordt beheerst. Een nieuwe "sexuele moraal" (al is dit een betwist woord, want ze is in overeenstemming met een "oude ethiek") is dus een uiting van verzet tegen traditionele, onredelijke dwang.

SOCIAAL-PSYCHISCHE INVLOEDEN

Binnen de bestaande samenleving echter bestaan er ook allerlei bedreigingen van de evolutie, zoals zij ideaal gesproken zou moeten zijn. Daar zijn allereerst psychische faktoren. We doelen daarbij niet in het bijzonder op de macht van de kerkelijke of de burgelijke moraal, die immers overwonnen kan worden bij toenemende bewustwording, en haar lustvijandige karakter ook steeds minder kan handhaven. We hebben het oog op innerlijke drijfveren, door de civilisatie bevorderd, met name in de vorm van machtswellust, vergoelijking van geweld en dorst naar bezit. De zucht om te overheersen, ondanks alle demokratiserende tendensen, wordt nog altijd sterk in de hand gewerkt en ontaardt in een strijd tussen de geslachten, van man tegen vrouw en omgekeerd. Het radikale feminisme kan gemakkelijk de sociale strijd van man en vrouw samen en dus de emancipatie van "de mens" op de achtergrond schuiven om de sexe-belangen te laten vóórgaan. Het anti-feminisme van de kant der mannen is dan niet geringer. Zulk een strijd beweegt zich binnen de perken van de kapitalistische maatschappij, want het doorbreken daarvan zou een solidaire opmars vereisen van mannen en vrouwen, zoals in de oude socialistische theorie (men denke aan het boek van A. Bebel: "Die Frau und der Sozialismus") werd gepropageerd. Eigenlijk wordt het oude burgerlijke feminisme, met de daarbij passende eigendomsverhoudingen, bestendigd, en tevens de strijd om het aandeel der vrouwen in vermogen en inkomen. Het past natuurlijk bij de demokratie en is daarbinnen onvermijdelijk, maar het versplintert vaak de anti-kapitalistische krachten. Op psychologisch terrein wordt de sexuele drift door machtsdrift gekenmerkt, omdat agressie eigen is aan alle driften die zich "naar buiten" uiten. De gevolgen van deze situatie zijn echter zo tragisch als rechters en auteurs dagelijks boekstaven.
Daarmee samen gaat een overtrokken belangstelling voor sex, alsof die (uit haar natuurlijke verband gerukt) het hoogste levensdoel zou zijn. Zonder normaal en bevredigend geslachtsverkeer ware het bestaan armelijk en verontrustend; maar een gezond sexueel leven maakt de sociale strijd, de kulturele ontplooiïng, de zinrijke ontspanning, de opvoeding van het nageslacht - met andere woorden: de aandacht voor mens en maatschappij - juist gemakkelijker en als ideaal aantrekkelijker. Sexuele vrijheid, die alleen wordt gebruikt voor het vermeerderen van particuliere lustgevoelens, kan ook een fascist wel aantrekken, zijn neiging tot dominerende willekeur versterken. Ze kan op edeler basis van vriendschap toch ook zo obsederend werken, dat ze alles in de schaduw stelt. Het exhibitionisme is ontzaglijk versterkt op een terrein, waarop het persoonlijk-intieme element toch altijd veel zin had. De bloei van de pronografie is daarvan een teken. Het zou onzin zijn, op dit gebied iets te willen verbieden. Vaak kan zij blijkbaar stimulerend werken op het sexuele leven. Maar het is abnormaal, die pornografie (overigens moeilijk te

definiëren) te zien als een faktor ter bevrijding en ter bewustwording!
Zo kan men ook zekere bedenkingen hebben ten aanzien van de aktie van pedofielen, om hun homo- of heterosexuele kontakten met kinderen te rechtvaardigen. De wet heeft het sexuele verkeer geoorloofd verklaard (van homo- of heterosexuele aard) boven de leeftijd van zestien jaar. Moreel is men niet gebonden aan die wet, maar wel aan een redelijk gevoel van verantwoordelijkheid jegens kinderen. Ze mogen niet worden beschouwd als een lustobject voor ouderen, omdat hun vermogen tot keuren en kiezen onvoldoende ontwikkeld is. Dat kinderen en jeugdigen sexuele spelletjes spelen onder elkaar is normaal, en met de toegenomen voorlichting kan dat ook psychisch ongevaarlijk zijn. Ouderen hebben wellicht het vermogen kinderen aan hun sexuele wensen te onderwerpen, en zich dan te beroepen op vrijwilligheid, maar waarom zouden ze niet de zelfbeheersing kunnen opbrengen hun partners te zoeken onder volwassenen? En we laten dan de psychopathische aspekten nog maar onbesproken, want ze zijn erkend gevaarlijk. In het algemeen wordt een gezond sexueel leven bedreigd door onbeheerste driften, die de kapitalistisch-militaristische samenleving helaas veelvuldig aanwakkert.
Steeds blijkt, dat binnen de huidige struktuur der maatschappij de belemmeringen voor bevredigende erotische ontplooiïng talrijk zijn.

Een verouderde, vaak sadistische moraal, hoewel aangetast, gaat voort door wetten, zeden en gewoonten het geluk te bedreigen van verantwoordelijke, maar geëmancipeerde non-konformisten: ongehuwde moeders, paren die in "konkubinaat" leven, homosexuelen enz. kunnen er helaas nog steeds van mee praten. Dan is vooral de financiële struktuur niet meer in overeenstemming met de gegroeide idealen. Nodig zou zijn een gelijke zelfstandigheid voor jongens en meisjes, mannen en vrouwen, opdat ze "hun brood kunnen verdienen" en hun liefdeleven los kunnen maken van financiële dwang. De doeleinden van het vrijheidlievende socialisme zijn nu algemeen (al is het vaak onder andere benamingen) bekend, want ze wortelen in het socialisme als zodanig. Op basis van gemeenschappelijk bezit van produktiemiddelen, met behoud van ieders persoonlijke sfeer, moet de distributie van produktiemogelijkheden onder mannen en vrouwen, en dus ook de verdeling van inkomens over beide geslachten, mogelijk zijn. Daarbij komt de uitbreiding der kollektieve voorzieningen en sociale diensten, met gezamenlijk betaalde, maar voor ieder openstaande vormen van verzorging: wat woningen en voedsel, geneeskunde en onderwijs, kulturele werkzaamheden en ontspanning aangaat. Op die wijze zullen kinderen niet meer in het bijzonder afhankelijk zijn van het privé-inkomen der ouders, noch de vrouwen van hun mannen. Vandaar dat het streven naar een harmonischer sexueel leven wel moet samengaan met het verlangen, een andere sociale struktuur te scheppen.
Men moet zich afvragen waardoor een drift, die een bron van genietingen zou kunnen zijn, de oorzaak is gaan vormen van onnoemelijk veel ellende en verontrustende tragiek. Zonder grondige hervorming der samenleving en van haar gangbare moraal zal de mensheid er niet in slagen haar lust- en geluksgevoel - en daarmee de standaard van de beschaving - te verheffen tot het peil dat bereikbaar is. De huidige mens leeft, wat dit aangaat, "ver beneden zijn stand".
Anton Constandse

SEXE, GEZIN EN MAATSCHAPPIJ

In dit artikel wil ik proberen een paar kanttekeningen te maken bij het eventuele verschil tussen man en vrouw en de implikaties ervan voor hun onderlinge relatie om zo de vraag te kunnen beantwoorden of er in dit verband in onze maatschappij van een sexuele revolutie kan worden gesproken. Daarbij is van belang de rol van het gezin en de relatie van privéleven en maatschappij.

Dat man en vrouw verschillen, lijkt een uitgemaakte zaak te zijn. Een vrouw kan kinderen krijgen en een man niet. Daarmee hangen dan weer een aantal fysiologische, maar ook psychische en maatschappelijke verschillen samen, die de vrouw onvrijer maken, maar tegelijk andere mogelijkheden bieden dan de man. We moeten daarbij wel bedenken dat dit niet in algemene zin geldt, maar alleen voor die periode van de vrouw, waarin ze kinderen wil en kan krijgen. Als er dus van verschil man/vrouw sprake is, dan alleen in bepaalde opzichten. Bovendien hangt het er maar vanaf, hoe zwaar die genomen worden. Ik

kan me allerlei andere verschillen tussen mensen denken, die in hun opzicht minstens zo fundamenteel en ingrijpend zijn: verschil in leeftijd, in lengte, in huidskleur, in intelligentie, in muzikaliteit, enz. enz. Merkwaardig is, dat al die andere verschillen er nooit zo toe geleid hebben (afgezien van huidskleur misschien) om de hele mensheid in twee soorten in te delen, met alle mogelijke bijkomstige verwikkelingen. Wel wordt allerwegen het typisch-mannelijke en het typisch-vrouwelijke onderscheiden, met de konsekwentie, dat alles wat aan de ene of aan de andere kant valt vanwege het bovengenoemde verschil, ook inderdaad die typische kenmerken zou moeten vertonen. Niet iedereen maakt het zó bont, als A. Peperzak, van wie ik eens een Nijmeegs kollegediktaat las, waarin hij o.a. het volgende had geschreven:
"De Man rijst uit de wereld op als iemand, die hoog is en op zijn wereld neerziet om haar in bezit te nemen. Hij gaat uit om de wereld te verkennen, houdt van het avontuur,... Met vruchten en produkten beladen keert hij terug naar het bergende huis, waaruit hij 's morgens vertrokken is...
De Vrouw rust in zichzelf; zij drukt zich uit in geronde en bergende huiselijkheid, is zelf een rustpunt, dat om zich heen de wereld tot een milieu en woning maakt... De man vindt haar bij zijn terugkeer verwachtend en bergend. Tafel en brood, bedden en kamers schikkend, maakt zij het huis tot een schoot, die ontvangt en regenereert... Zij bereikt haar doel door aanwezig te zijn, zodat het oog van de man op haar valt, en door zich beminnenswaardig te tonen. Ook dit is een uitnodiging en aanbod, waarop de man kàn ingaan door haar tot zich te nemen. Als zij er in slaagt hem voor zich in te nemen, dan mag zij zich aan hem onderwerpen om zich met haar hebben en houwen aan hem weg te geven..." enz. enz.

SEXE-POLARISATIE

Dit mag ons wel zeer karikaturaal in de oren klinken. het neemt niet weg, dat dit in een filosofische traditie is geschreven, waarin het gebruik was, het mannelijke en het vrouwelijke als tegengestelde principes op te vatten. Wie geneigd is, de wereld in tegenstellingen te zien, zal kennelijk snel grijpen naar een terminologie, die door het specifieke verschil man/vrouw is geïnspireerd. Te beginnen bij oude chinese filosofie (yin-yang) en oude griekse filosofie (Heraclitus) komen we deze aanduidingen voortdurend tegen. Iedereen kent de slotregel van Goethes Faust: "Das ewig Weibliche zieht uns hinan" Vergelijkbaar daarmee is ook Nietzsches uitspraak "dass die Wahrheit ein Weib ist".
Overal wordt van een schijnbaar vanzelfsprekend verschil man-vrouw uitgegaan om hieraan allerlei kosmische, metafysische, kentheoretische tegenstellingen op te hangen. Feministen spreken dan niet ten onrechte van een mannelijke filosofie, of liever nog van een filosofie van mannen, maar daarmee vervallen we in een ander geval van diezelfde stereotype tegenstelling.
Als er tegenstellingen worden gesignaleerd, dan kan het niet meer dan één toevallige, gebruikelijke naamgeving zijn, om die te etiketteren als mannelijk/vrouwelijk. Om Goethe en Nietzsche dan te typeren als typisch-mannelijke filosofen, is even weinig gefundeerd als hun gebruik van het woord vrouw. De grote fout is, dat überhaupt de tegenstelling man-vrouw in dit verband wordt gehanteerd en niet de even-

tuele vulling ervan. Al die filosofische terminologieën kunnen alleen maar dienen om in het dagelijks leven het verschil man-vrouw weer aan te scherpen en zelfs daar te kreëren, waar het geheel niet bestaat. Na een reiniging in de filosofie en ideologie kan dan ook in het dagelijks leven het verschil man/vrouw tot zijn ware proporties worden teruggebracht. Alles, wat daar dient om het verschil te akcentueren, dient te worden afgeschaft. Als niet alleen vrouwen zich als mannen, maar mannen zich ook als vrouwen kunnen en mogen gedragen (volgens het geijkte patroon), kunnen veel frustraties verdwijnen en kan het verschil tot zijn ware gedaante teruggebracht worden. In konkreto is daarbij te denken aan uiterlijk, kleding en gedrag. Merkwaardig is, dat binnen wat normaal gevonden wordt, het wel geakcepteerd wordt, dat vrouwen mannelijk optreden (er zijn soms modetrends, dat vrouwen zich als man moeten kleden), maar dat het omgekeerde onmogelijk schijnt te zijn. Het verschil in kleding tussen man en vrouw is in zoverre opgeheven, dat een vrouw volledig als man gekleed kan gaan. Een man, die een jurk draagt, make-up gebruikt, enz. wordt als afwijkend beschouwt, hoogstens voor homofiel gehouden. Wie het verstarde verschil doorbreekt, travestiet of transsexueel is, ondervindt alleen duidelijk maatschappelijke problemen wanneer hij man is. Het is niet voor niets, dat het in alle recente verhalen uit hulpverlenerskringen over dit trans-probleem altijd om mannen gaat!
De verschillen in aanspreekvorm (symptoom voor de gehele benadering van een ander mens) zijn een duidelijk voorbeeld van het in het gehele dagelijks leven gedrenkte sexeverschil. Een van de eerste identifikaties van een mens is zijn geslacht. Het is hoogst pijnlijk, wanneer men daarover in het onzekere verkeert. Wanneer ik bijv. enigszins vrouwelijk gekleed en met lange haren in een winkel kom, en ik door iemand, die niet op mijn gezicht of stem let, voor een vrouw word gehouden, schrikt die ander ineens, wanneer die merkt een man voor zich te hebben en is bang mij beledigd te hebben. Het is zo ongeveer vergelijkbaar met de situatie waarin een volwassene met een kleine gestalte, voor een kind wordt gehouden.
Het verschil in uiterlijk, kleding en gedrag, waarin het man/vrouw verschil zich manifesteert, is duidelijk een maatschappelijke zaak: zowel de behoefte om dit onderscheid zo te akcentueren alsook de behoefte bij enkelingen om dit onderscheid dan weer op te heffen, zijn beide afhankelijk van de maatschappelijke verhoudingen. Kennelijk bestaat er in vele maatschappijen, en zeker in de onze, de neiging tot polarisatie, tot verdeling in twee tegengestelden. Het meest opvallende symptoom van die polarisatie, die in overdrachtelijke zin ook op totaal andere terreinen doorgevoerd wordt, is de akcentuering van het man/vrouw-verschil. Waarom zijn bijv. in onze taal en in een groot aantal verwante en vergelijkbare talen de woorden ingedeeld in woorden van mannelijk of vrouwelijk geslacht (en in een aantal talen ook nog in zgn. onzijdige)? In het algemeen heeft dit niets met het natuurlijk geslacht te maken - waarom is bijv. 'tafel' 'mannelijk' en 'bank' 'vrouwelijk'?
Aan het mannelijke en vrouwelijke worden bovendien allerlei eigenschappen toegeschreven en vaak zelfs toegedicht, die met het simpele lichamelijke sexeverschil niets uitstaande hebben. Gegeven deze polarisatie, schijnt het gemakkelijk en voor de hand liggend om ook allerlei andere polarisaties er maar mee te verbinden (waarvan boven enkele gesignaleerd). Typisch voor onze maatschappijvorm is daarbij

de onderschikking en onderwaardering van wat aan de vrouwelijke kant van de polarisatie wordt gesteld. Het feminisme verzet zich wel tegen deze onderwaardering, maar zal in het algemeen de polarisatie zelf ongemoeid laten. Omdat desondanks beide punten van belang zijn, nu ook iets over die onderwaardering en de oorzaken daarvan.

GEZIN EN ROLPATROON

Het is het meest voor de hand liggend om de oorzaken van achterstelling (tot soms onderdrukking toe) in het gezin te zoeken. We moeten daarbij natuurlijk bedenken, dat niet zonder meer van 'het' gezin gesproken kan worden, omdat de gezinsvorm en de gezinsfunktie per maatschappij verschillen, maar zelfs ook in de elkaar opvolgende fasen van een maatschappijontwikkeling volledig kunnen veranderen. Hier moet worden volstaan met het bespreken van twee gezinsvormen: die in de kapitalistische maatschappij van omstreeks 1930, waarover Reich schreef, en die van de huidige laat-kapitalistische maatschappij, zoals we die in Nederland kennen. Over het eerste kan ik kort zijn (in ditzelfde nummer wordt elders over Reich geschreven): het gezin is daar integrerend onderdeel en afspiegeling van de maatschappij. Daarmee wordt enerzijds bedoeld, dat de maatschappij steunt op het goed funktioneren van het gezin, wat inhoudt, dat de man (loon-)arbeid verricht, de vrouw de voorwaarden daartoe schept en de kinderen tot één van beide funkties worden opgeleid. Anderzijds weerspiegelt het gezin tevens de autoritaire struktuur van de maatschappij, waarbij de man/vader de autoriteit vertegenwoordigt. Als stabiele eenheid is het gezin garantie voor een stabiele maatschappij; in het gezin vindt iedereen zijn eigenlijke leven.
Momenteel is het gesloten karakter van het gezin grotendeels verdwenen; de stabiliteit is sterk verminderd; de arbeidsverdeling tussen man en vrouw (resp. buitenshuis en binnenshuis) heeft aan betekenis verloren; het autoritaire karakter is afgenomen. Desondanks is het gezin zelf zeker niet verdwenen, als maatschappelijke organisatievorm blijft het bestaan, zij het nu met een andere funktie: in plaats van bouwsteen en weerspiegeling is het nu vluchthaven. De mogelijkheid daartoe is vooral verschaft door de enorm toegenomen vrije tijd.
Het gezin is een vormgeving van het privéleven, zoals dit zich tegenover de publieke sfeer in de kapitalistische maatschappij is gaan ontwikkelen. In dit opzicht heeft het gezin trouwens zijn monopolie verloren; ook andere samenlevingsvormen kunnen zo funktioneren. De grote tegenstelling is nu niet meer die tussen gezin en maatschappij, maar tussen privéleven en publieke sfeer. Uitvoerig en helder is dit aangetoond in de pas verschenen studie van E. Zaretsky, "Gezin en privéleven in het kapitalisme (SUN, 1977).
De vraag, die ons nu hierbij vooral interesseert, is: heeft deze veranderde gezinsfunktie gevolgen voor de rolverdeling man/vrouw? Is de specifieke waardering van de vrouw in het vroegere gesloten gezin mèt de verdwijning van die gezinsvorm ook veranderd?
In de eerste plaats moet worden vastgesteld, dat maatschappelijke patronen en rollen de veranderde omstandigheden meestal overleven. Het gezinspatroon blijft vaak hetzelfde, bijv. ook als de vrouw buitenshuis werkt en de man werkloos is; de kinderen worden vaak nog opgevoed voor de gezins- en maatschappijvorm, die al verouderd is. In zoverre blijft ook de oude ondergeschikte rol voor de vrouw evengoed bestaan, evenals het overgeaccentueerde verschil man/vrouw op grond

van de al dan niet meer aanwezige verschillende maatschappelijke positie. In de tweede plaats kunnen we konstateren, dat ook de verschuiving van gezinssfeer naar een ruimer opgevatte privésfeer de rolverdeling tussen man en vrouw nauwelijks beïnvloedt. In de derde plaats betekent het openen van maatschappelijke arbeid voor vrouwen evenmin, dat de maatschappelijke ongelijkheid van man en vrouw opgeheven wordt. Wanneer een vrouw in de publieke sfeer werkt, dan toch liefst in de zgn. verzorgende (typisch vrouwelijke) beroepen. De emancipatie van vrouwen heeft zo ook een dubbele bodem: vrouwen moeten dan juist op grond van hun vrouw-zijn, d.w.z. van hun anderszijn bepaalde posities verwerven. Ook "omgekeerde diskriminatie" is diskriminatie! Wanneer bijv. in de politiek uitdrukkelijk plaatsen voor vrouwen worden gereserveerd, is er fundamenteel nog niets veranderd.
Er rest nu de vraag, of op grond van het voorgaande in onze tijd van een sexuele revolutie kan worden gesproken.
Sommigen willen hiertoe konkluderen vanwege het verdwijnen van traditionele kaders, vanwege het toenemen van sexuele vrijheden en het afnemen van taboes. Kenmerk is voor velen het steeds meer gescheiden zijn van erotiek en voortplanting. Daar staat tegenover, dat verschuiven van grenzen nog geen opheffen van grenzen inhoudt.
Naar mijn mening is er nog geen wezenlijke verandering opgetreden, en is er dan ook geen sprake van een sexuele revolutie, omdat ondanks alle verschuivingen en verworven vrijheden, het oude patroon nog steeds voortbestaat. Het traditionele kader wordt juist door de mogelijkheid van extra (schijn)vrijheden opzettelijk in stand gehouden. Waren er niet zo veel uitlaatkleppen gekreëerd, dan was het traditionele gezin allang verdwenen. Ten aanzien van de relatie man/vrouw duurt de polarisatie nog steeds voort en is zodoende de vrije ontplooiing van ieder mens niet mogelijk.
Het is goed, om nog eens duidelijk te stellen, dat er natuurlijk verschillen bestaan tussen mannen en vrouwen. Wanneer alle mensen op een schaal gezet zouden worden, zouden er aan de beide uiteinden totaal verschillende typen staan: misschien wat wij nu resp. typisch man of typisch vrouw zouden noemen. Maar de schaal is aaneengesloten, tussen deze uitersten bevinden zich alle mogelijke mengvormen. Daarom is het funest, ergens een principiële grens te trekken: veel mensen in het midden worden er doodongelukkig door.
Een werkelijke revolutie in denken en beleven van de mensen, en in hun maatschappelijk leven zou pas plaats vinden, wanneer de polarisaties zouden verdwijnen; zeker niet alleen op het gebied van de relatie man/vrouw, maar waar dan ook - of het nu gaat om links/rechts; zwart/wit; zwart/rood; vul maar in. Zoals bij elke revolutie is dan altijd de vraag: waar te beginnen? Wat mij betreft: nú bewustmaken hoe funest polarisaties zijn.
Wim van Dooren

SEX, MINDERHEDEN EN RECHT

Het is inmiddels een kleine vijftien jaar geleden dat prof.mr. H.W. Nagel als getuige-deskundige aan rechters de vraag voor hield: "Waartoe heb ik mijn zinnen, als ze niet geprikkeld mogen worden?" (1). De kriminoloog Nagel was door Robert Jasper Grootveld, anti-rookmagiër en provo-happenaar van het eerste uur, verzocht aan de verdediging mee te helpen in de zaak 'vieze prenten' van Aat Veldhoen. Grootveld had die prenten, ondermeer de 'vreselijke gemeenschap' uitbeeldend, op een kar tentoongesteld en ten verkoop aangeboden. Een klein deel van de Nederlandse gemeenschap, waaronder een officier van justitie, was daardoor zo geschokt, dat er een strafrechtelijke vervolging uit resulteerde.

Dat het nog steeds een zeer kleine minderheid is die geschokt raakt, bleek nog onlangs. Een groep kunstenaars uit het Drechtstedengebied had als bijsluiter enige politieke prenten aan het door haar uitgegeven blad toegevoegd. Deze prenten schoten in het verkeerde keelgat, om in de stijl van de pornofilm Deep Throat te blijven, van de fraktievoorzitter van het CDA en van de enige SGP-er in de gemeenteraad, waar zij eisten dat er een publikatieverbod van het tijdschrift zou worden uitgevaardigd.
Ook hier weer blijkt dat een kleine minderheid zijn ideeën en daarmee zijn wil tracht op te leggen aan anderen (mogelijk overigens ook een minderheid). Met welk recht kan echter een minderheid macht over anderen minderheden op eisen? Dat recht bestaat niet. Het zal 'gemaakt' (moeten) worden. En dat kan alleen maar gemaakt worden wanneer de macht aanwezig is om dat recht te maken. Zo kan ekonomiese macht van een minderheid resulteren in een rechtsmacht over 'de meerderheid'. In een openlijke diktatuur zal die relatie duidelijk zichtbaar en heel direkt manifest zijn. In demokratieën van het westerse type is die relatie zeer 'bemiddeld'. Onder dit laatste wordt verstaan, dat er vele 'trappen' zijn ingebouwd om het zicht op de relatie macht-van de-minderheid over de meerderheid weg te nemen. Een ouderwetse 'trap' is het gebruik maken door de minderheid van een god. Deze god, zo wordt dan gesteld, heeft een bepaalde minderheid de macht gegeven om over een meerderheid te regeren. Als die meerderheid nu maar gelooft in die zelfde god, dus in die god van de minderheid, dan vormt de overheersing nauwelijks een probleem. Maar een belangrijke meerderheid van een bepaalde laag in de west-europese bevolking heeft deze legitimatie (=aanvaardbaar maken) van minderheidsoverheersing doorzien. Eerst werd het nog met een beroep op 'natuur' (vaak in kombinatie met 'rede') geprobeerd, maar nadien is men er vooral toe overgegaan om onder opvoering van 'het volk' minderheidsmacht te legitimeren. Nog steeds geldt dus dat een minderheid zijn wil aan een meerderheid tracht op te leggen. De naam van de grootheid waarop men zich beroep is echter in de loop van de eeuwen veranderd (hun god, natuur, rede, volk).

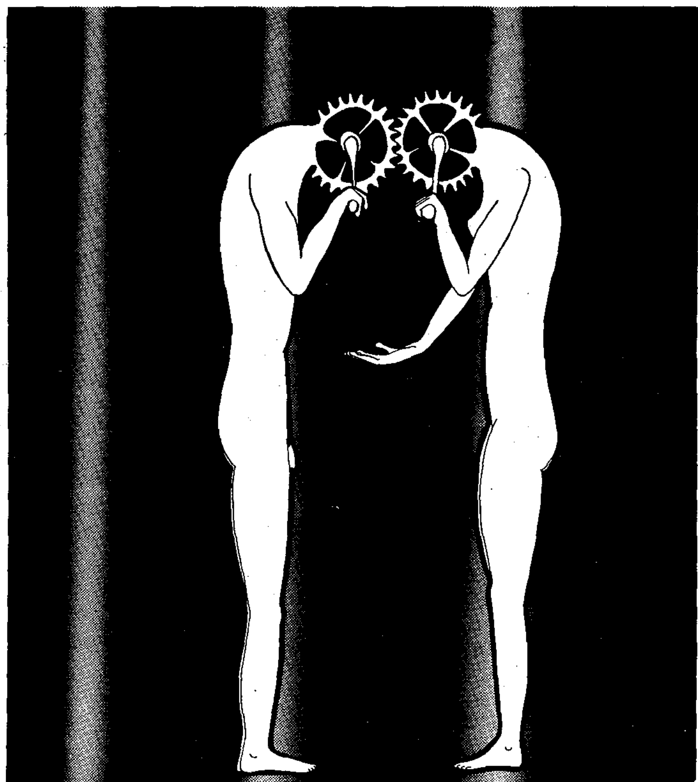
AANSTOTELIJK VOOR DE EERBAARHEID

Stel nu dat men zich niet meer op 'het volk' beroept in abstrakte

zin, maar op 'een belangrijke meerderheid van de nederlandse bevolking, zoals geschiedde bij de bepaling van wat aanstotelijk is voor de eerbaarheid (2). Het is de vraag of er een goede methode is om er achter te komen wat zo'n belangrijke meerderheid daaromtrent vindt. Gedacht werd indertijd aan het laten houden van een enquête door het Nederlands Instituut voor Sociaal Sexuologies Onderzoek. Het resultaat van zo'n onderzoek kan alleen maar een momentopname zijn. De maatschappelijke inzichten en opvattingen wijzigen te snel om er meer van te verwachten; bovendien doet de sociale werkelijkheid zich niet eenduidig voor. Het zal in dit verband uiterst moeilijk zijn de 'juiste' mening te peilen, dat wil zeggen, te meten wat je met de onderzoek zegt te willen meten.
Zo is de vraag aan iemand of hijzelf iets aanstotelijk vindt van geheel andere orde dan de vraag of zoiets verboden zou moeten worden. Een enquête leert mogelijk dat een meerderheid van de bevolking tégen pornografie is. Dit hoeft niet in te houden dat de rechter op grond daarvan een veroordeling moet uitspreken. Die rechter kan namelijk tevens afgaan op een - ook bij een meerderheid levend - daar achterliggend, ruimer waardeoordeel. Dat ruimere waardeoordeel kan zijn het zwaarderwegende belang van ieder om in vrijheid toegang te hebben tot wat hijzelf niet aanstotelijk voor zijn eerbaarheid acht, ZOLANG HET ANDEREN DIE DAT WEL VINDEN, NIET WORDT OPGEDRONGEN. Deze opzet van belangenafweging, zoals hier voorgesteld, levert een bescherming van minderheden op - ook die van een meerderheid over een minderheid - die werkbaar lijkt. Ze is recent nog gehanteerd door het gerechtshof in Amsterdam in het proefproces over de pornofilm 'Deep Throat'. Het ging daarbij mede om de uitleg van het woordje 'openlijk ten toonstellen' in een artikel (240) uit het Wetboek van strafrecht. Werd je als voorbijganger pardoes met deze film gekonfronteerd? Neen, want de film werd in een zaaltje gedraaid, waarvoor een entreeprijs geheven werd, en waar bovendien bij de kassa een bordje hing: harde porno. Met andere woorden, er waren drempels gelegd om een 'opgedrongen konfrontatie' met de film te voorkomen. Dit laatste kriterium voor de bepaling van de strafbaarheid, de opgedrongen konfrontatie, is door de Commissie Zedelijkheidswetgeving voorgesteld te hanteren. Hierdoor wordt een belangenafweging mogelijk tussen de verschillende wensen van groepen uit de samenleving, zodanig dat er bijvoorbeeld géén verbod op harde porno hoeft te worden uitgevaardigd (dit staat natuurlijk geheel los van de vraag of wij in het algemeen gesproken niet van alle 'strafbaarstellingen' af moeten). Wie niet met porno gekonfronteerd wil worden gaat niet naar die film, koopt dat blad niet, zet een andere zender op.

BUITENHUWELIJKSE RELATIES

Niet alleen in de sfeer van het zinnen-prikkelen of het aanstootgeven eisen minderheden hun rechten op, ook in het aangaan van buitenhuwelijkse relaties wordt om opheffing van diskriminatie gevraagd. Met dit laatste wordt bedoeld het opheffen van de bevoordeling van het juridische huwelijk.
In de afwijzing van het juridische huwelijk door anarchisten wordt vaak gelezen dat zij het gezin zouden willen afschaffen. Dit slaat op niets. Zij hebben alleen de staatsinmenging en/of het exklusief vastleggen van de samenstelling (één man plus één vrouw, en de daarop gekoppelde bevoordeling) aangevochten. In de anarchistische literatuur, zegt Constandse (al in 1938) is het 'vrije huwelijk' zeer veel

verdedigd (3). Een 'vrij huwelijk' is een duurzame verbintenis waarbij een gezin wordt gesticht, een huishouden wordt opgericht, zonder dat dit alles door de wet wordt bekrachtigd. Het afwijzen van de wet symboliseerde op dit punt de ontkenning van het bestaan van de staat, of liever men demonstreerde dat men de staat niet nodig had om een gezinsverband of huishouden aan te gaan. Hetgeen gezegd is met betrekking tot de staat geldt evenzeer voor de kerk. Spaanse anarchisten trouwden dus niet voor de kerk, maar leidden voor het overige wel een (vaak zeer puriteins) gezinsleven van man, vrouw en kinderen.
Niet de kerkelijke of statelijke zegen, maar het wederzijds vertrouwen en respekt behoort de basis van elke vorm van samenleven te zijn. Welke vorm die samenleving heeft, dat maken mensen zelf uit, is een aloud en nog immer geldend anarchistisch principe, waarvoor ondermeer de 'gelijkheid van geslachten' als grondslag geldt.
Kropotkin verhaalt over die gelijkheid van geslachten in zijn levensgeschiedenis, toen hij nog (in zijn jeugd) in de kring van Russische nihilisten verkeerde. Het nihilisme, een beweging die in het midden van de vorige eeuw in Rusland ontstond en en West Europa verkeerd begrepen is - bijv. door het niet te onderscheiden van terrorisme -, verklaart de oorlog aan alles wat men de konventionele leugens van de beschaafde maatschappij kan noemen. Een huwelijk zonder liefde en een

vertrouwd verkeer zonder vriendschap werd door de nihilist verworpen. Zag een nihiliste dat haar huwelijk geen huwelijk meer was, dat noch liefde noch vriendschap haar en haar man verbond, dan verbrak zij liever de banden, die alle waarde voor haar verloren hadden.
De nihilist weigerde om aan de bekrompen beleefdheidsvormen mee te doen, waarmee mannen gewoon zijn vrouwen te bejegenen. Zijn gedrag tegenover vrouwen onderscheidde zich niet van dat tegenover een kameraad van het mannelijk geslacht. De nihilist, die geen vin verroerde om een dame een kop thee te overhandigen, liet aan een meisje, dat om haar studie buitenshuis moest verblijven, zijn enige privaatles over, die hem zijn levensonderhoud verschafte, met de woorden: "Een man kan gemakkelijker arbeid vinden dan een vrouw". Kropotkin, die dit alles vertelt, voegt daaraan toe: in die aanbieding schuilt niets ridderlijks, het komt alleen voort uit het gevoel van gelijkheid (4).

VRIJE OVEREENKOMST

Anarchisten hebben alle mogelijke relaties steeds geplaatst in de sfeer van de vrije overeenkomsten. Zij hebben daarbij nooit gedacht aan het opzetten van een wetboek, waarin die sfeer juridisch geregeld moest worden. Ondertussen zitten we in de bestaande maatschappelijke situatie wel met een burgerlijk wetboek (BW). En daarin is maar één gezinsrelatie geheiligd, het juridische huwelijk. Inmiddels wordt er vanuit de maatschappij druk uitgeoefend om het BW op dit punt zodanig te wijzigen, dat alle mogelijke intermenselijke relaties omgezet kunnen worden in een huwelijkse band. Deze wijziging dient uit te monden in de omzetting van een UITSLUITING (van elke andere samenlevingsvorm behalve één) in een TOESTAAN van elke gewenste samenlevingsvorm op basis van overeenkomst. Onder 'elke andere samenlevingsvorm' dient verstaan te worden wat hiervoor 'buitenhuwelijkse relaties' werden genoemd. Dit type wetgeving, waarbij het om 'toestaan' (inplaats van 'verbieden') gaat, levert een erkenning op van het bestaan van minderheden. Het is de wetgeving die past bij een 'pluriforme samenleving'.
Nu weet ik heel goed dat een aantal anarchisten ook deze opvatting met groot wantrouwen bejegent en/of zelfs volstrekt verwerpt. Zij doen dat dan met een beroep op al die grote, gepatenteerde anarchisten uit de 19de en begin twintigste eeuw. Maar noch Proudhon noch Bakoenin, om maar bij die twee te blijven, verwierpen voor de door hen voorgestane maatschappelijke orde wetgever en rechter. Zo kent Bakoenin bijvoorbeeld een 'provinciale wetgever' (een provinciaal parlement), een 'provinciale grondwet' en een 'provinciaal scheidsgerecht' (Provinzialgericht). De gemeenten, die zich bij de provincie aansluiten (anarchisten spreken in dit geval van federeren), dienen hun eigen grondwet aan te passen aan die van de provincie en door het parlement daarvan te laten sanktioneren. Zij (die gemeenten) moeten zich ook aan de uitspraken (Urteilen) van het provinciaal scheidsgerecht onderwerpen. Deze maatschappelijke ordening repeteert zich uiteindelijk tot wereldformaat (5).
Bakoenin geeft niet nader aan hoe de wetgeving er uit zal moeten zien, en welke methode(s) de rechter zal hanteren om tot oordeelsvorming te komen. Maar het is duidelijk dat er op een zeker moment iets over gezegd moet worden. Dit wil bijvoorbeeld zeggen dat ook anarchisten een mening horen te hebben over hoe zij zaken zodanig

denken te regelen, dat in hun maatschappij minderheden VANZELFSPREKEND beschermd zijn. Wat zich op dit moment deelsgewijs laat realiseren, kan nadien misschien op uitgebreider schaal ontwikkeld worden. De introduktie van het zogenaamde 'Leidse model', een ontwerp van een samenlevingsregeling, waarbij een kontraktuele vastlegging wordt beoogd van welke interpersoonlijke relatie dan ook, mag daarom positief door anarchisten worden beoordeeld (6). Er spreekt uit dat in sommige juristen-kringen wordt gedacht aan omwerking van recht, dat voor anarchisten, gegeven de maatschappelijke stand van zaken, niet verwerpelijk hoeft te zijn. Misschien mogen anarchisten er zelfs in lezen, dat sommige van hun ideeën inmiddels als respektabele wensen worden erkend. En meer dan een zuurdesem-werking mogen anarchisten toch niet van hun werk verwachten?
Thom Holterman

NOTEN: (1) Ontleend aan Ratio, juli/aug. 1964; in dit inmiddels opgeheven maandblad werd Nagels verklaring integraal afgedrukt. (2) In dit artikel wordt gebruik gemaakt van het zogenaamde 'pornografie-arrest' (HR 13.6.72,NJ 1973,no. 297) en de noot van A.L.M. bij dat arrest. (3) Verg. Grondslagen van het anarchisme, door Anton Constandse uit 1938 (herdr. Pamflet, 1974); zie het hoofdstuk: Liefde, huwelijk en gezin. (4) Kropotkin P., Gedenkschriften van een revolutionair; Gorincem 1902; deel II,pp. 88-93 (herdr. Het Wereldvenster, 1978). (5) Bakoenin geciteerd uit de Gesammelte Werke (uit 1924; in herdr. bij Karin Kramer, Berlin, 1975) Bd.3,p.15 ev. (6) Het Nederlandse juridische studentenmaandblad Ars Aequi besteedde een bijzonder nummer aan deze problematiek onder de titel Samen-Leven, de buitenhuwelijkse relatie in het recht; hierin wordt het 'Leidse model' uitvoerig besproken (Utrecht, 1977).

ANARCHO-FEMINISME ALS ALTERNATIEF

Het onderstaande is een korte samenvatting van de ideeën, verwachtingen en opvattingen van een groep anarcho-feministes waarvan ikzelf ook deel uitmaak (1). Onze gesprekken over anarchisme en feminsime resulteerde in de wens, te komen tot diskussie met andere anarcho-feministes. Wij hopen dat dit artikel hiertoe een aanzet is.

Toen in de jaren '60 de linkse (studenten)bewegingen een vaak harde strijd aangingen met de vertegenwoordigers van de heersende klasse, de politie, werd één ding wel heel duidelijk zichtbaar: "De mannen stonden op de barrikaden en de vrouwen smeerden broodjes". Deze uitspraak van een meisje dat betrokken was bij het mei '68 gebeuren in Parijs, was inderdaad kenmerkend voor de rol van de vrouwen binnen de linkse beweging. Veel vrouwen voelden zich dan ook voor de zoveelste keer misbruikt en keerden zich af van de door mannen beheerste politieke groepen om eens aandacht te gaan besteden aan hun eigen wensen. In snel tempo ontstond de tweede feministische golf, die in eerste instantie vooral streefde naar gelijkberechtiging van vrouwen en

mannen. Men streefde naar gelijk loon, gelijk werk en gelijke kansen. Veel vrouwen, ook buiten de linkse beweging, sloten zich aan bij dit feminisme. Maar in de jaren '70 begon zich een nieuwe tendens binnen de vrouwenbeweging te manifesteren. De vraag of het wel zo feministisch is om "gelijkgeschakeld" te willen worden met de mannenmaatschappij, werd steeds meer gesteld. Wilden we wel naar prestatie streven, macht uitoefenen, geweld gebruiken en alleen rationeel bezig zijn? En binnen de linkse beweging was al wel bewezen dat een andere ideologie geen voldoende garantie biedt voor een andere levenshouding. Waarom zouden vrouwen hun intuïtie, hun gevoel en hun emotie inruilen voor rationaliteit? Omdat mannen al eeuwen lang vinden dat wat vrouwen denken, voelen en doen van minder belang is dan wat zijzelf denken en doen? ("Voelen" proberen ze een heel leven lang te onderdrukken omdat het zo'n vrouwelijke eigenschap zou zijn). (2)
Als je gaat streven naar gelijk zijn aan de man, erken je dat je als vrouw niet helemaal kompleet was, er ontbrak een stukje aan je: het mannelijk stukje.
Het eeuwenlang ontkennen dat uitingsvormen van vrouwen ook waardevol zijn, heeft zijn invloed op vrouwen niet gemist. Het streven van de vrouwenbeweging ging zich dan ook, zeer terecht, meer en meer richten op het versterken van het gevoel van eigenwaarde van vrouwen. Je kunt immers ook geen strijd voeren voor gelijk loon, gelijke rechten en gelijke kansen als je diep in je hart toch nog denkt dat je minder bent dan de man.
In onze anarcho-feminismegroep kwamen we tot de ontdekking dat we allemaal wel in meer of mindere mate diezelfde ontwikkeling achter de rug hadden. Oók binnen de anarchistische beweging. Voor ons gold hetzelfde als wat voor alle andere vrouwen gold, we hadden nauwelijks herkenningspunten in onze ideologie. Weliswaar zijn er anarchistische vrouwen geweest waar we ons in hadden kunnen herkennen, maar zij behoorden nauwelijks tot de traditionele literatuur van het anarchisme. Wat overigens wel blijkt uit het feit dat werk van Emma Goldman pas dit jaar in het nederlands vertaald is en Louise Michel nog steeds niet. En waar is de literatuur over de Mujeres Libres? Deze spaanse vrouwenbeweging, die kort voor de revolutie al de noodzaak van een autonome vrouwenbeweging inzag, heeft een schat aan informatie gegeven over het falen van de anarchistische ideologie voor vrouwen.
Anarchistische literatuur spreekt altijd over mensen en bedoeld daarmee dat de belangen van mannen en vrouwen hetzelfde zijn. Deze misvatting kwam aan het licht toen de spaanse anarchisten het kerkbezoek veroordeelden. Ze ontnamen daarmee hun vrouwen de mogelijkheid kontakt met elkaar te hebben, men zou het kunnen vergelijken met een verbod op cafébezoek voor mannen. En de vrije liefde bracht alleen maar een grote onzekerheid teweeg onder de vrouwen. Toch had Emma Goldman al in 1910 in haar publikaties gewezen op de noodzaak van samenwerking van vrouwen, om een belangrijke aanvulling te kunnen geven op het anarchisme. Het werd haar niet in dank afgenomen en er is in de, laat ik het maar de officiële anarchistische handboeken noemen, ook nauwelijks iets mee gedaan. (3). Kwam Emma Goldman op een gegeven moment tot de ontdekking dat zij meer gewaardeerd werd omdat zij er aantrekkelijk uitzag, dan om haar kwaliteiten; wij ondervinden binnen de anarchistische beweging dat het feminisme als een vrouwenhobby wordt gezien, waar je op een gegeven moment alleen maar mee gaat pronken om te laten zien dat jíj niet sexistisch bent. Ook de term

'modeverschijnsel' valt nogal eens binnen deze beweging. Angst verkrampt een mens altijd zodanig dat hij/zij niet meer in staat is tot luisteren. Als anarchisten hun angst voor het feminisme niet kunnen overwinnen en er zich tegen blijven afzetten, zal er een verwijdering ontstaan tussen beide groepen die door de anarcho-feministes niet gewenst wordt.
De doel-middelen diskussie vindt zowel binnen het anarchisme als het feminisme plaats. Binnen sommige anarchistische kringen beperkt deze diskussie zich vaak tot het geweldsvraagstuk, een stuk onverwerkt verleden, opgelaaid door de hysterie die de Rote Armee Fraktion teweeg bracht. Binnen het feminisme speelt deze geweldsdiskussie nauwelijks, het streven is er in de eerste plaats op gericht vrouwen voor zichzelf op te laten komen en hun situatie duidelijk te maken. Wat heb je aan revolutie, als er daarna voor vrouwen niets veranderd is? (4)
De belachelijke poging van de duitse pers om het feminisme te kriminaliseren, door er op te wijzen dat het grootste gedeelte van de RAF uit vrouwen bestond of bestaat en dat die vrouwen ook nog de leidende figuren waren, is ook een van de vele manifestaties van angst die het feminisme oproept bij hen, die een kwaad geweten hebben. De anarcho-feministe Peggy Kornegger zegt daarover: "Het romantische beeld van een kleine bende gewapende guerillero's die de regering omverwerpt is verouderd (zoals alle mannelijke politiek) en fundamenteel niet ter zake doende voor deze opvatting van revolutie". (4) (Wat Peggy Kornegger met 'deze opvatting van revolutie' bedoeld komt verder in dit artikel ter sprake).
Als we het erover eens zijn dat er een lange voorbereiding nodig is, om de maatschappij te veranderen, moeten we de middelen ook op deze lange voorbereiding afstemmen. Peggy Kornegger ziet deze voorbereiding op drie nivo's funktioneren.

1. Onderrichtend, het uitwisselen van ideeën en ervaringen

Door middel van praatgroepen, feministische literatuur, radikale therapiegroepen, 'Blijf van mijn Lijf' huizen, vrouwentelefoons, abortusdemonstraties enz., wordt in een verbijsterend snel tempo aandacht gegeven aan wat vrouwen aan iedeeën en ervaringen te vertellen hebben. Als je, zoals wij, bij een of meerdere aktiviteiten van en voor vrouwen betrokken bent, krijg je het idee dat vrouwen (en wij vormen daarop geen enkele uitzondering) ontzettend veel en snel willen inhalen. De verademing van vrouwen dat er nu werkelijk naar hun problemen en ideeën geluisterd wordt, de verademing dat zij samen met andere vrouwen hun schuldgevoel van zich af kunnen zetten (vrouwen worden met schuldgevoel, omdat zij 'maar' een meisje waren, geboren en de rest van hun leven stapelen de schuld gevoelens zich op), deze verademing maakt hen strijdbaar. Nu ziet ze dat zij niet de enige vrouw op de wereld was met dât probleem, iets wat haar maar al te vaak wijs gemaakt werd, maar dat haar probleem een maatschappelijk probleem is, wat zij met andere vrouwen samen kan bestrijden.

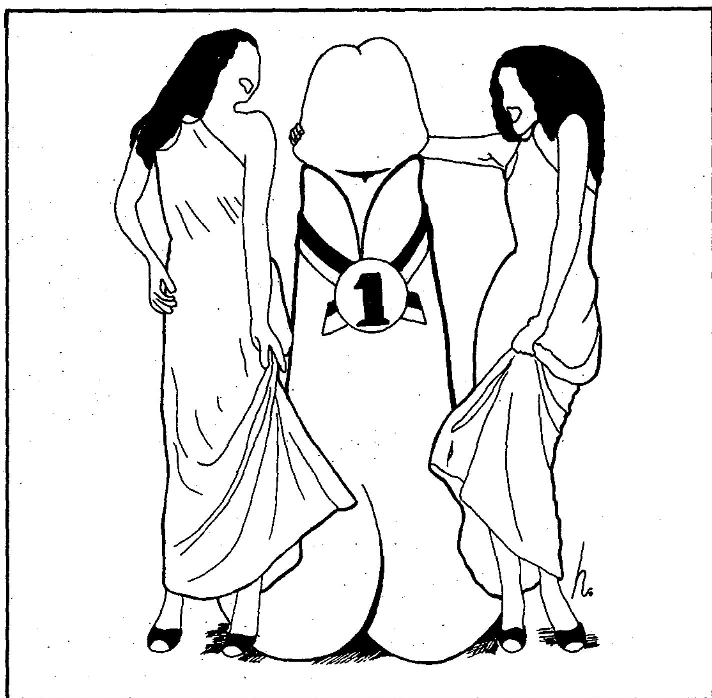
2. Ekonomisch politiek. Hier gaat het om direkte politieke aktie

Nu het duidelijk begint te worden dat getrouwde vrouwen hun banen uit gaan vliegen, waarna zij gevolgd zullen worden door alle niet kostwinsters uit andere samenlevingsvormen, om maar eens één voorbeeld te noemen, is het denken aan politieke aktie, zoals staking, boykot ed.

heel zinnig. Zolang we toestaan dat vrouwen, beetje bij beetje, de zwarte piet van de werkeloosheid krijgen toegespeeld, zijn we niet alleen niet erg solidair, maar ook erg onoprecht. Peggy Kornegger koppelt aan politieke aktie ook het steunen van niet-winstgevende, alternatieve strukturen.

3. Persoonlijk/politiek. Dit punt zit eigenlijk verweven in punt 1/2.

Dit is ongetwijfeld het moeilijkste punt van het rijtje. Het betekent een voortdurende worsteling tussen de wereld die je verwerpt, maar waarin je wel moet leven en het handhaven van je principes en ideeën. Nooit konsessies doen aan je ideeën en principes lukt geen mens. Maar het streven naar zo min mogelijk konsesssies is zelfs een heel moeizame weg, die velen ook niet volhouden.
"De manier waarop we leven en werken brengt verandering in de manier waarop we denken en waarnemen, en omgekeerd". (5)
Wie kent niet de progressieve jongen, die altijd vol was van de arbeidersstrijd, maar die, als je hem na jaren weer terug ziet vanuit zijn leidinggevend baantje ineens meer aandacht heeft voor de problemen van het hoger personeel, waartoe hij nu zelf behoort. De angst om op deze manier ingekapseld te worden, heeft veel vrouwen doen besluiten zich totaal af te wenden van alles waarbij zij maar de kans lopen om ingekapseld te worden: mannen, universiteiten, vakbonden.
Alhoewel deze vrouwen verketterd worden door een groot gedeelte van de vrouwenbeweging, doen zij eigenlijk niets anders dan wat vele weer toejuichen als het om alternatieve produktie van voedsel of andere alternatieve werkplaatsen gaat. Het kruipen op een eilandje waar je door niemand in je ideeën gestoord kunt worden, is niet ons idee van maatschappelijke verandering, maar het gevaar van korrumpering wordt door ons niet onderschat (6).
Degene onder ons die studeren, weten hoe je voortdurend op je hoede moet zijn om de vooroordelen, het sexisme en het 'mannelijk' waarden en normen-patroon in de literatuur en van je docenten te herkennen en hoe vermoeiend het is dit voortdurend weer ter sprake te brengen. Doe je dat echter niet, dan denk en spreek je na enige tijd dezelfde taal als diegenen waar je je voordien tegen afzette.
Maar als je in een fabriek werkt, of sekretaresse op een kantoor bent, dan kun je niet veel kanten uit met je anarcho-feministische ideeën, voor jou staan er tien, minder lastige wezens klaar. Er zijn niet zo erg veel mogelijkheden om binnen je werk je ideeën naar voren te brengen, vaak kun je niet eens over je manier van leven praten. Ook je privé-leven wordt beheerst, door het voortdurend moeten maken van keuzes. Moet je toegeven aan de dwang die ouders op je uitoefenen, om toch maar te gaan trouwen? Wat moet je doen als je zwanger bent en iedereen tegen je zegt dat het véél beter is om toch te trouwen, met het oog op het kind? Ook het belastingvoordeel komt als argument nogal eens ter sprake. Durf je dân te kiezen voor jezelf en je ouders duidelijk te maken dat het om je eigen leven gaat en dat je je kind te zijner of harer tijd wel duidelijk zult maken waarom er geen boterbriefje is. (Het belastingvoordeeltje heeft zowiezo iets vernederends, bij aankoop van twee, de tweede voor de helft van de prijs). Natuurlijk zijn dergelijke keuzes niet zuiver privé, de keuze om niet te trouwen is ook een politieke keuze, het draagt bij tot de ontmaskering van het heilige traditionele gezin. Peggy Kornegger noemt akties, waarbij vrouwen zich ontdoen van hun passiviteit en

waarbij ze hun eigen leven onder beheer leren krijgen, een proces op lange termijn. Een proces dat een uitholling van het huidige systeem betekent door het vormen van geestelijke en fysieke alternatieven. Zij besluit haar artikel met de konklusie dat "het anarchisme voorziet in een kader voor deze verandering. Het is een visie, een droom, een mogelijkheid die 'werkelijk' wordt, terwijl we haar beleven. Feminisme is de verbinding tussen anarchisme en de toekomst. Wanneer die verbinding ons uiteindelijk duidelijk voor ogen staat, wanneer we die visie hebben, wanneer we weigeren beroofd te worden van die hoop, zullen we een nauwelijks voorspelbare toekomst binnen gaan. De vrouwenvisie, het anarcho-feminisme, is eeuwenlang in ons vrouwenlichaam meegedragen. Het zal een voortdurende strijd in ons allen zijn om die visie tot levende realiteit te maken, maar dat is onze taak". (7)
Lenička Roozendaal

NOTEN: (1) In het kader van een dit voorjaar gehouden anarchisme-cyklus georganiseerd door het Studium Generale Eindhoven, hebben wij een lezing/forum over anarchisme-feminisme gehouden. Voor dit artikel heb ik gebruik gemaakt van de bijdragen van Yvonne en Liesbeth en de diskussies met Titia. Zodra we de mogelijkheden er toe hebben willen we een brochure uitgeven met daarin onze lezingen en diskussie die n.a.v. dit artikel mogelijk ontstaat. (2) Ik geloof absoluut niet in aangeboren mannelijke en vrouwelijke eigenschappen. vanaf de geboorte begint een proces, door ouders, omgeving en de maatschappij als ge-

heel, waarbij jongetjes tot "mannelijke" wezens worden gemaakt met alle eigenschappen die men daaraan denkt te moeten verbinden, en waarbij meisjes tot hun "vrouwelijke" gedragspatroon worden opgevoed. (Zie hierover: Zo worden kleine meisjes groot van Elena Belotti; Bert Bakker, 1975 - alpha-boek). (3) De autobiografie van Emma Goldman, verschijnt dit najaar in het nederlands. Wie engels of duits leest, kan beter de in die talen verschenen goedkopere uitgaven aanschaffen; de duitse uitgave is bovendien van een anarchistische uitgeverij. (Vrouwenboekhandels of Bas Moreel). (4) Peggy Kornegger, Anarchism: the feminist connection (f 1,50) (5) zie 4. (6) Korrumperen is een woord dat voor de door mij beschreven situatie veel gebruikt wordt. Het betekent: bederven, omkopen; korrupt zijn of worden. (7) zie 4. Bij Bas Moreel (Nobelweg 108, Wageningen) zijn behalve het in brochurevorm verschenen artikel van Kornegger ook andere geschriften verkrijgbaar over het anarcho-feminisme ofwel anarca-feminisme, zoals die van Carol Ehrlich en Lynne Farrow. Vraag de speciale lijst feministische publikaties aan! Belangwekkend is ook het engelse anarcho-feministische maandblad ZERO (182 Upper Street, London N1).

KINDEREN EN SEXUELE MORAAL

Het is half vier. Een groepje leerlingen uit het tweede leerjaar mavo verdringt zich bij de deur. Als de bel hen de vurig verlangde vrijheid toestaat, stuift Michel met opgeheven knuisten, de duim tussen wijs- en middenvinger, de gang op en roept hartstochtelijk:
"I want to fuck Ellen, I want to fuck Ellen!"
-"Sssst, Michel", zeg ik, licht vermanend.
-"Oh juf, kent u Ellen? Uit de andere 2 mavo? Dat is zo'n lekker wijf!" En hij spurt naar de uitgang.

Michel is een zuivere vertegenwoordiger van 'het nieuwe type kind', dat de basisschool al heeft doorlopen, nu de brugklas bevolkt of zich hooguit in de tweede klas van het voortgezet onderwijs bevindt.
De publikaties over het 'nieuwe type kind' of de Nieuwe Scholier (deze term is van A.W. Parent, konrektor van het Peellandkollege in Deurne in zijn artikel 'Er komt een heel ander type kind op ons af..) in het voortgezet onderwijs, beginnen binnen te druppelen. Een karakteristiek van het nieuwe kind is niet zo moeilijk te geven: het kind eist enorm veel aandacht en kan heel moeilijk stil zijn, vooral ook omdat het koncentratievermogen bijzonder gering is. In sociaal opzicht funktioneert het matig, omdat het kind vaak erg egocentries is. 'Lief zijn voor elkaar' is onbekend, agressief gedrag daarentegen komt niet zelden voor. Het belangrijkste kenmerk is echter de totale afwezigheid van verbazing en verwondering. Het kind is nooit verbaasd en verwondert zich nimmer over wat dan ook. Alles is gewoon. Nergens is 'wat an'. Dat het ongekontroleerd en ongelimiteerd t.v.-kijken hier een fnuikende rol speelt en heeft gespeeld, staat als een paal boven water.
Dat de jeugd zo sterk verandert, vindt zijn oorzaak in een veelheid van maatschappelijke verschijnselen en ontwikkelingen. De daling van

het geboortecijfer, gekoppeld aan het hoge aantal echtscheidingen is één zo'n oorzaak. Talloze kinderen leven met meestal allëén hun moeder die doorgaans werkt. Die kinderen komen 's middags thuis in een leeg huis, er is geen warmte, geen gezelligheid, er is geen moeder die hen met een pot thee opwacht om naar hun verhaal te luisteren. Voor deze kinderen staat er koude cola in een kille koelkast.
Dan is er de faktor dat steeds meer jonge ouders hun kinderen steeds minder discipline bijbrengen. Vaste tijden voor bijvoorbeeld huiswerk-maken, eten, ontspanning etc. blijken vaak totaal te ontbreken. Je krijgt de indruk dat er maar wat aangerommeld wordt. Gemakzucht speelt hierbij een voorname rol. De ouders zijn te zeer met zichzelf, hun eigen werk, hun eigen spanningen bezig. Het beeld van de moegewerkte vader die met de krant voor zijn neus, met één schuin oog t.v. kijkend en het pilsje onder handbereik, 'geen gezeur aan zijn kop' wil, is helaas geen fiktie. Wat het kind doet, kan hem niet schelen, als het hem maar niet stoort.
Een APART nieuw type kind vormt het intellektueel zwak begaafde kind, met name wanneer het uit een sociaal-zwak miljeu komt. In ons nog altijd (of misschien moeten we zeggen: wéér) prestatie-gerichte onderwijs heeft dit kind een enorme behoefte aan kompensatie. Die arme brugklassers die aan het eind van het brugjaar een bevoorrecht groepje bollebozen uit hun klas zien vertekken naar klas 2 gymnasium, en een andere trotse groep naar 2 atheneum en de rest van de klas naar 2 havo, die arme brugklassers gaan naar 2 mavo, waarmee sommige juffen en meesters het afgelopen jaar hebben durven dreigen: -"Pas op hoor, anders sturen we je naar de mavo!" Oh! Wat voelen zij zich dom! De domste groep van die héle grote school! Dat roept om kompensatie. En die wordt gevonden in enerzijds agressief gedrag: vernielen, vechten, schreeuwen, anderzijds een 'duik in de sex'.
Er is in deze groep een levendige ruilhandel in sex-lektuur, waarbij opvalt, dat het hier niet om strips gaat, maar om slecht vertaalde pornografische romannetjes, verlucht met twee of drie foto's van weelderig toebedeelde halfnaakte schonen. Geld voor de aanschaf van dit drukwerk is in ruime mate aanwezig, want de kinderen hebben hun zakken vaak vol 'smartegeld', geld dat hun vele alleen-zijn, het tekort aan ouderliefde moet 'goed-maken'. -"Ik koop elke maand voor een paar tientjes", vertrouwde Herman mij toe. Uit deze 'romans' halen zowel de jongens als de meisjes (maar de meisjes zijn in de minderheid) veel van hun kennis t.a.v. sexualiteit. En dat is niet alleen ontzettend jammer, het is ook bepalend voor hun kompensatieve gedrag. Voor deze heel jonge mensen heeft sexualiteit in het geheel niets met liefde te maken. 'Liefde' vinden ze trouwens een raar woord, iets dat niet bestaat, iets van vroeger -(en als je even terugdenkt aan die koude cola uit die ijskast, is dat niet zo verwonderlijk). Sex is afleiding, tijdsverdrijf, uitlaatklep, kompensatie. En doordat het kind gespeend is van verbazing en verwondering is sex ook iets heel gewoons, waar je gewoon over praat en waar niets stiekems aan is. Deze openhartige tendens wordt nog versterkt doordat het kind doorgaans heel spontaan is, of in elk geval weinig remmingen kent.
Deze kinderen groeien op met weinig of geen besef van liefde, maar ook zonder het besef dat het beeld dat zij van sexualiteit voorgeschoteld krijgen, is vervormd: vol direkte grofheid, vol bizarre overdrijvingen, vol minachting ook t.a.v. vrouwen. Zo kunnen wij in "Zij begeerde jongens", een favoriete titel, op p. 6 lezen: "Haar gezicht drukte in zijn schaamhaar en zijn lul stootte tot in haar keel

door. Zij probeerde de eikel door te slikken, maar dat lukte niet onmiddellijk. In plaats daarvan trachtte zij hem, zachtjes duwend, door haar keelgat te krijgen. Het gevoel te slikken (waarschijnlijk moeten wij hier lezen: stikken. m.b.) wond haar nog meer op". Ook de stoerbehaarde mannenvuisten (!) die met één stoot tot diep in allerhande flamoezen, scheuren, kieren, kutten, lebberkuilen en geile gaten worden geboord, liegen er niet om.
Het vaak bijzonder agressieve taalgebruik uit de populaire lektuur wordt door het jonge volkje als 'normaal' overgenomen. - "Ram d'r tegen d'r tieten!", roept Maurits als Karin plagend iets van zijn buurmans bank gooit. - "Effe platneuken", mompelt Harry, als hij zijn zin niet krijgt.
Toch kan er nog heel wat gered worden. Want vast staat voor mij, dat de 'nieuwe kinderen' nergens méér oor naar hebben, dan naar een volwassene die met hen over sexualiteit wil praten. Die hen de weg wijst in het toch wel erg verwarrende sexuele doolhof, dat de pornografische boekjes hen bieden. Die hen helpt sexualiteit weer in verband te brengen met dat rare ouderwetse woord 'liefde'. En dan het liefst herkenbaar, iets van jezelf. Dan wordt het heel stil. Wònderlijk stil. Misschien wordt dan de verwòndering opnieuw geboren.
Machteld Bakker

DE SEXUELE POLITIEK VAN WILHELM REICH

De theorieën van Wilhelm Reich, ontwikkeld in de periode tussen de eerste en tweede wereldoorlog, blijken nog steeds te belangwekkend om ze aan de vergetelheid prijs te geven. Reich werd geboren in 1897 in Oostenrijk-Hongarije en was begiftigd met een ruime intelligentie waarvan hij blijk gaf tijdens zijn school- en studiejaren. In 1922 behaalde hij de doktersgraad aan de medische fakulteit van de universiteit van Wenen. Gedurende twee jaar specialiseerde hij zich op neuro-psychiatrie en maakte deel uit van de weense Psycho-analytische Vereniging, waarvan Sigmond Freud het voorzitterschap bekleedde. In Freuds Psychiatrische Kliniek in Wenen werd hij hoofdassistent en in 1928 vice-direkteur. Tevens was hij direkteur van het Seminarium voor Psychoanalytische Therapie en doceerde aan de fakulteit van het Psychoanalytisch Instituut. Tot 1933 onderhield hij een privé-praktijk als psychiater, die hij in 1930 van Wenen naar Berlijn verplaatst had.

Door zijn politieke interesse kwam Reich ertoe sexualiteit aan politiek te koppelen. Hij was lid van de socialistische partij, maar nadat hij in 1930 uit die partij was gezet, trad hij toe tot de kommunistische partij. Onder de naam Sex-Pol richtte hij een instituut voor sexuele politiek op, welke hem echter in konflikt bracht met de oostenrijkse kommunisten. De bekende schrijver Arthur Koestler, die lid was van dezelfde partijcel als Reich, typeerde hem als een Freu-

diaanse marxist, die geïnspireerd door Malinowski een boek had geschreven. In 'Die Funktion des Orgasmus' ontwikkelde Reich de theorie dat het gebrek aan sexuele bevrediging van het proletariaat politieke bewustwording verhinderde. Sexuele vrijheid is de waarborg voor een vrije socialistische revolutie.
Reichs poging Freud te interesseren voor zijn nieuw idee mislukte en tevens haalde hij zich een royement op de hals van het Internationaal Congres voor Psycho-analyse omdat men de mening toegedaan was dat politiek en wetenschap gescheiden diende te blijven. Ook met zijn lidmaatschap van de duitse kommunistische partij boterde het niet best en haar gereserveerdheid ten opzichte van Reich liep uit op een uitstoting uit de partij in 1932. Aanleiding daartoe was zijn boek 'Die Massenpsychologie des Faschismus'. Daarin merkte hij o.a. op dat het onpolitiek bewustzijn gedomineerd wordt door sexsuele frustraties en het volledig gevangen zitten in persoonlijke konflikten en zorgen. Het nationaal-socialisme dat met haar "Ras-Bloed- en Bodem theorie", sexuele en libidineuse middelen hanteerde kon met deze mythe de irrationele massa een illusie aanpraten. Zijn uiteenrafeling van deze nazi-mentaliteit en haar invloed op de massa werd door de duitse kommunistische partij niet gewaardeerd en zijn boek werd dan ook prompt op de stalinistische index geplaatst.

DE GEPANTSERDE MENS

In 1934 gaat Wilhelm Reich als politiek vluchteling voor Hitler naar Noorwegen waar men hem in Oslo een wetenschappelijke funktie aanbiedt aan het Psychologisch Instituut van de Universiteit. Nogmaals zal Reich moeten vluchten voor de nazi's. In 1939 wijkt hij uit naar Amerika. Daar doceert hij tot 1941 als professor aan de New School for Social Research in New York. Maar in 1942 opent hij een eigen instituut en wijdt zich geheel aan de praktische ontwikkeling van zijn theorie welke hij reeds in zijn oslose tijd had verbreed.
Een van de belangrijkste punten van zijn theorie behelst dat een evenwichtig gezond individu gekenmerkt wordt door een volkomen volvoeren van geslachtsgemeenschap met als toppunt een volledig bevredigend orgasme. Hij onderkent dit als een essentieel levenskenmerk: een gelukzalig orgasme dat het individu als een weldadige ontspanning ondergaat. In zekere zin dus een theorie van de gelukkige ongeremde mens, waarin innerlijke konflikten niet de boventoon voeren.
De mens die deze volledige ontspanning niet kan ervaren is in wezen ziek. Reich noemt hem de GEPANTSERDE MENS, de krampachtige, verlangend naar geluk. Reich zegt letterlijk: "In het konflikt tussen drift en moraal, tussen ik en buitenwereld, is het psychische organisme gedwongen zich zowel tegen de drift als tegen de buitenwereld te PANTSEREN, zich 'koud' te maken, zich af te sluiten. Deze 'pantsering' van het psychische organisme heeft een meer of minder vergaande inperking van de totale levensgeschiktheid en daadkracht tengevolge. Het is niet overbodig er de nadruk op te leggen, dat de meeste mensen onder deze starre pantsering lijden; tussen hen en het leven staat een muur. Zij is de belangrijkste basis van de vereenzaming van zovelen temidden van het kollektieve leven". Morele regulatie dient plaats te maken, zoals Reich het noemde voor sexueel-ekonomische zelfregulatie. Sexuele vrijmaking is moeilijk te verwezelijken zonder ekonomische vrijmaking. Dit punt is de barrière waarop de sexuele hervorming moest stranden omdat het de sexuele hervorming buiten het

politieke leven om wil doorvoeren en inpassen in het raam van de burgerlijke en kapitalistische maatschappij. Reich ontkent echter niet de waarde daarvan. Analoog aan Marx die stelde dat in de schoot van de oude maatschappij de elementen van de nieuwe vormen zich ontwikkelen, ziet hij de sexuele ideologieën als een reaktie op de burgerlijke sexuele moraal.
Het burgerlijk gezin als opvoedingsapparaat vormt de driehoek: vader, moeder en kind. De familie is heilig. Het gezin is veelal een kopie van de staat waar de ideologische sfeer van de staat op het kind inwerkt. De burgerlijke gezinnen zijn het bolwerk van de staat. Over het algemeen kweekt men er de autoriteitsvrezende mens. Hoewel Reich veel kritiek levert op het gezin stelt hij wel dat bevredigende duurzame verbintenissen mogelijk zijn. De geremde neurotische mens echter kan moeilijk tot een duurzame verbintenis komen omdat hij beheerst wordt door kinderlijke fixatie op zijn sexualiteit. Als voordeel van een duurzame verbintenis zegt Reich, dat het overbodig worden van het zoeken naar een geschikte partner ruimte vrijmaakt om tot een kreatieve sociale belangstelling te komen. Enkele voorwaarden die Reich noemt zijn: volledige orgastische potentie van de partners en geschiktheid tot geestelijke kameraadschap. Als maatschappelijke voorwaarde o.a. de ekonomische onafhankelijkheid van de vrouw. De ekonomische slavernij van vrouwen en kinderen moet vernietigd worden. De autoritaire onderdrukking eveneens. Pas wanneer dat gebeurd is, zal de man zijn vrouw, de vrouw haar man, zullen de kinderen de ouders en de ouders de kinderen liefhebben. Zij zullen nl. geen reden meer hebben elkander te haten. Wat wij dus vernietigen willen, is de haat en de 'liefdevolle' onontkoombare dwang, die door het gezin gekweekt worden, zo zegt Reich.
Het burgerlijk en kerkelijk huwelijk verwordt veelal tot "de doodkist van de liefde". Reich stelt dat de mens niet monogaam is en dat iedere sexuele betrekking aan afstomping bloot staat, hoewel deze niet definitief behoeft te zijn. Een verhouding met een derde kan van voorbijgaande aard zijn, doordat zij niet met de duurzame relatie kan konkurreren; bovendien kan deze laatste weer verstevigd worden. De redenatie van Reich berust erop, dat verdringing van gevoelens voor andere partners schadelijk is en tot sexuele dispositie aanleiding kan geven. Daarentegen blijft er het probleem dat een partner, die in de 'steek' gelaten wordt en bij wie de liefdesgevoelens niet zijn uitgedoofd, strijd zal leveren met zijn of haar jalouzie en daaronder zal lijden.
Reich bracht een nieuw element in de psycho-analytische zienswijze. Hij koppelde de individueel gerichte analytische methode van Freud aan de dialektisch materialistische maatschappelijke visie van Marx en Engels. Ging Freud uit van de twee tegengestelde driften in de mens: de geslachtsdrift (eros), en de doodsdrift (thanatos), Reich meende dat de doodsdrift of destruktiedrift, niet alleen metafysisch in het individu ligt opgesloten doch dat deze vernietigingsdrang ook vanuit de maatschappelijke moraal wordt bepaald door verdringing van de sexualiteit. Het realiteitsprincipe van Freud, dat staat tegenover het lustprincipe, vertaalde Reich als maatschappelijk. Het inleveren en afzien van lustgevoelens worden autoritair door het kapitalistisch systeem en de maatschappelijke ekonimische verhoudingen bepaald. Dit bepaald worden dienen we echter niet mechanisch materialistisch te zien en in tegenstelling met het vulgair-marxisme citeert

Reich Marx: "De materialistische leer, dat de mensen produkten zijn van de omstandigheden en van de opvoeding, en dat veranderde mensen dus produkten van veranderde omstandigheden en opvoeding zijn, vergeet dat de omstandigheden juist door de mensen veranderd worden en dat de opvoeder zelf opgevoed moet worden".
Reich verlegt het aksent van de morele sexualiteit naar het sexueel-politieke principe. Sexualiteit is niet iets dat vanuit de hemel door god is gegeven, maar de natuurlijke vegativiteit, waar het lichaam en de geest zich niet zonder schade aan kan onttrekken en van onthouden. De konkrete inhoud van het lustprincipe is natuurlijk niet absoluut, maar het is onwaarschijnlijk dat in de biologische aanleg het verschil aanmerkelijk groot zou zijn. Het is echter het sociale milieu dat de inhoud van het lustprincipe reeds bij de geboorte begint te vormen. Reich wijst op de belangrijke ontdekking door Freud van het onderbewuste, wat men echter niet dient te verwarren met het voorbewuste dat elk ogenblik bewust kan worden. Want het karakteristieke van het onderbewuste is dat het niet bewust kan worden vanwege een voorbewuste censuur. De taboes die de maatschappij oplegt drijft de mens tot irrationele handelingen die sexueel geladen zijn.
De radikaliserende jonge generatie van de jaren '60, die rebelleerde tegen de bestaande sexuele moraal, ontwikkelde op die wijze een politiek bewustzijn. Het is dan ook niet vreemd dat deze anti-autoritaire beweging naast de ideeën van Marcuse ook die van Reich (her)-ontdekte. Behalve Kropotkin, werd ook Reich genoemd door beatnik-schrijvers als Kerouac en Mailer, terwijl de 22 maart beweging in Nanterre in de meidagen van 1968 eskaleerde na de afgewezen eis van sexuele vrijheid. Toen bleek opnieuw (evenals in de jaren '30) dat de theorie van sexuele politiek die de marxist Reich ontwikkeld had, raakvlakken heeft met anarchistische opvattingen over vrijheid en autoriteit. Terecht zegt Constandse nog eens (in: Eros-de waan der zinnen) dat Reich idealen naar voren bracht die door de verburgelijking van sociaaldemokratie en kommunisme in deze eeuw op de achtergrond waren geraakt.

KOSMISCHE ENERGIE

Aan het eind van de jaren '30 sloeg Reich een richting in, die hem uiteindelijk noodlottig zou worden. Was zijn aandacht van het orgasme in de eerste periode vooral gericht op een maatschappelijke kontext, nadien zag hij de orgasmetheorie steeds meer als een vraagstuk van kosmische energie-opwekking. Al in zijn oslose tijd had Reich naarstig gezocht naar de orgasmematerie en meende dit ook gevonden te hebben. Via de mikroskoop lokaliseerde hij een blauw-groene stof en ontwikkelde nu zijn bionentheorie. De levenskracht die zich ontlaadde d.m.v. een orgasme was reeds door Reich "Orgone" genoemd. En hij meende het bewijs in handen te hebben en het bestaan ervan te kunnen aantonen. De mens leeft als het ware in een zee van orgone-energie die de wereldruimte als een soort ether vult. Nu ging Reich op zoek naar de mogelijkheid de orgone-libidineuse energie te koncentreren om deze weer te doen ontladen bij patienten om hun pantsering te doorbreken en ze te genezen.
In 1942 richtte Reich het Orgone Institute op en kocht 112 hektare land in de Maine dat hij de naam 'Orgonon' gaf. Zijn orgone-akkumulator, een metalen kast, die hij ontwikkeld had werd hier in de praktijk toegepast. En dat alles om de sexuele energie weer vrij te ma-

ken. Waren in wetenschappelijke kringen al bedenkingen gerezen, nu begon ook de sensatiepers een hetze-kampagne. De aanvallen richtten zich op de kunstenaars-kolonie rond de woonplaats van Henry Miller in Carmel, Californië die een Nieuwe Cultus van Sex en Anarchie genoemd werd. Daar wil de jonge orgastische potente intelligentia in spijkerbroeken zijn orgastische rechten bewijzen, brengt vreemde poëzie en is kreatief bezig met keramiek en het aan draadjes rijgen van glasscherven.
Reich ontwikkelde vervolgens apparatuur om regen te maken; een geheel van stalen pijpen gemonteerd op een vrachtwagen die gericht op de hemel zowel regen kon verwekken als verdrijven. Hij schijnt resultaat te hebben geboekt maar de regering van de V.S. wenste geen gebruik ervan te maken. Hij kwam ook onder de indruk van de literatuur over vliegende schotels van o.a. Leslie en Adamski en weldra zag hij vanaf zijn balkon de kapriolen van vliegende schotels. Reich betoogde dat hij nooit heeft getwijfeld aan leven op andere planeten en dat de wezens uit de ruimte vertrouwd moeten zijn met de eigenschappen van de Cosmic Orgone Energy en dit ook gebruiken als voortstuwing.
Wat velen al vermoed hadden bleek steeds duidelijker: Reich leed aan waanvoorstellingen. Aan vervolging en verguizing moest hij zijn tol betalen. De psychiater dr. L. Hornstra situeert dat zelfs in Reichs duitse jaren. In De Nieuwe Stem 8/10, 1967 geeft hij een opsomming van de titels van Reichs boeken en konkludeert dat een psychiater in de genoemde titels zowel angst als de "elektrische beïnvloeding" kan aflezen. Verder merkt Hornstra op dat alleen het van 1933 daterende geschrift van Reich 'Charakteranalyse' van klassieke betekenis is. Dit zou kloppen met een uitspraak van de Psychoanalytic Association die luidde: "Tot en met de publikatie van Karakteranalyse werd Reich als een briljant psychiater beschouwd, die in de twintiger jaren in hoge mate heeft bijgedragen tot de psycho-analytische theorie en praktijk. Maar sindsdien heeft Reich de weg van gezond verstand en waardig gedrag verlaten".
Toch is het weinig zinvol met dit soort vaststellingen de waarde van Reichs theorie te ontkennen. Paul Feyerabend bijv. heeft gewezen op het feit dat theorieën niet alleen zijn opgebouwd uit naakte feiten maar vanuit een bepaalde optiek bekeken idee-matig zijn. Zo geredeneerd en de lijn verder doorgetrokken zou iedere theoretikus gek zijn, waaronder we dan ook de psychiaters moeten rekenen. Het gaat er in feiten dus alleen om wat we met bepaalde theorieën kunnen aanvangen in bepaalde situaties. Deze zullen natuurlijk geen eeuwige geldigheid kunnen bezitten.
Naast zijn omstreden orgonetheorie breidde Reich ook zijn psychotherapeutische behandelingswijze uit. Zijn ideaal bleef de ongepantserde mens. De stijfheid, de spierpantsering moet tijdens de analytische behandeling, zonodig door massage, tot ontspanning gebracht worden om zodoende de verdringing die de oorzaak is van psychosomatische klachten aan de oppervlakte van het bewustzijn te brengen. Reich noemde dit de Vegeto-therapie. Deze behandelingswijze (die hij met een hele staf artsen en andere medewerkers in zijn kliniek praktiseerde) leverde hem de beschuldiging op dat hij "met geslachtsdelen manipuleerde".
De vrijgeest Reich moest wel in botsing komen met de amerikaanse overheid die in het kader van de antikommunistische hysterie van de jaren '50 tot de aanval overging. Voor Reich kwam het einde in 1956.

Hij werd toen tot twee jaar gevangenisstraf veroordeeld wegens het negeren van het verbod op verbreiding van zijn orgone-energie apparaten en literatuur. Hij overleed op 60-jarige leeftijd in 1957 aan een hartverlamming in de federale gevangenis van Lewisburg in Pennsylvania.

Wim de Lobel

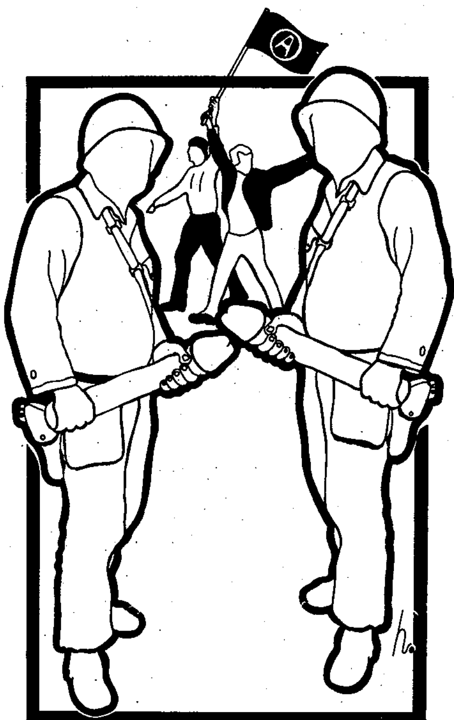
LITERATUUR: Er bestaat inmiddels een (bescheiden) literatuur van en over Wilhelm Reich in het nederlands. Daarvan kan genoemd worden:
- W. Reich, Sexualiteit en nieuwe cultuur (Plutarchus, 1949); - W. Reich, Fascisme en massapsychologie (RAM/AU); - W. Reich, Dialekties materialisme en psycho-analyse (SUA, 1971); - W. Reich, Wat is klassebewustzijn (Sexpol, 1970); - W. Reich, Luister kleine man (De Bezige Bij, 1971); - H. Mulisch, Het seksuele bolwerk (De Bezige Bij, 1973); - A. Constandse, Sexualiteit en levensleer (1938/herdr. Tilburg, 1970); - A. Constandse, Reich en de seksuele politiek (in: Eros - de waan der zinnen; Meulenhoff, 1977); E. Portnoy, De carrière van Wilhelm Reich (in: Randstad nr. 1/1961).

ANARCHISTEN IN NEDERLAND EN HET SEXUELE VRAAGSTUK

Anarchisten, zo heeft Bakoenin eens gezegd, willen dienst doen als katalysatoren, zodat er groepen overtuigde revolutionairen ontstaan. Waarschijnlijk dat anarchisten zich daarom steeds beschouwd hebben als 'volksopvoeders' en zich veelvuldig bezig hebben gehouden met vrije opvoedings- en onderwijssystemen. Het vraagstuk van de sexualiteit en aanverwante problematiek heeft bij hen echter eerst in deze eeuw de aandacht gekregen. In dat opzicht heeft het kennelijk lang geduurd voordat de anarchisten zich los gemaakt hadden van de antifeministische opvattingen van Proudhon (1809-1865). Hij immers was het, die zoals bekend, vele ideeën van de utopisch-socialist Fourier over de organisatie van de maatschappij verder uitwerkte, maar diens pleidooi voor een vrij beleven van de lichamelijke liefde door man èn vrouw verwierp (1)

In Nederland is het wat dat betreft niet anders geweest dan elders in Europa. Tot en met de eerste wereldoorlog werd er in de anarchistische pers vrijwel geen aandacht besteed aan het onderwerp sexualiteit. Dat laat zien dat de vrije socialisten van Domela Nieuwenhuis duidelijk kinderen van hun tijd waren, met dien verstande dat zij, evenals progressieve liberalen, geboortebeperking d.m.v. voorbehoedsmiddelen voorstonden en minderheidsgroepen als homosexuelen aksepteerden. Het zgn. vrije huwelijk dat zij propageerden was geen uitdrukking van verzet tegen de monogame echtverbintenis of twijfel aan de waarde van het "burgerlijke" gezinsverband; dergelijke vragen van fundamentele aard werden door de vrije socialisten niet of nauwelijks gesteld. Zij verwierpen het officiële huwelijk, omdat zij principiële

bestrijders van staat en kerk waren en hoewel hun op duurzame kameraadschap gebaseerde vrije huwelijk tegen de heersende normen van burgerlijk fatsoen indruiste, dachten zij over sexualiteit en erotiek betrekkelijk traditioneel.
Ondanks deze vrije huwelijken heersten er in veel anarchistische gezinnen de bijna patriarchale verhoudingen, zoals die toendertijd in het merendeel van de arbeidersfamilies voorkwamen. De gelijkberechtiging van de vrouw werd niet doorgetrokken naar het terrein van de erotiek en zelfs kwam het in vrij-socialistische kring voor dat mannen hun 'overspel' beschouwden als een konsekwentie van (anarchistische) vrijheidsopvattingen. In zijn memoires heeft de vrijdenker Hoving daarvan een kras voorbeeld gegeven. (2)
Voor de puriteinse christen-anarchisten (de Tolstojanen van rond de eeuwwisseling) was vrije sexualiteit voor beide geslachten bijna synoniem aan losbandigheid. Zij beschouwden de erotiek buiten het huwelijk als een van de dekadentieverschijnselen van de kapitalistische samenleving. Felix Ortt, de meest bekende Tolstojaan en verbreider van de Rein Levensbeweging (vegetarisme, niet-roken, geheelonthouding etc.) propageerde zelfs sexuele onthouding voor jongeren en dat ascetisch ideaal is nog tientallen jaren lang van invloed geweest op de ontwikkeling van de vrije jeugdbeweging. (3)
Eerst met de (kortstondige) radikalisering van de arbeidersbeweging na 1917 ontstonden de eerste aanzetten tot een verandering in het denken over sexualiteit. Aanvankelijk botsten de ideeën over "vrije sex" nog op een muur van verzet. Toen de jonge anarchist Henk Eikeboom in het begin van de jaren '20 een brochure over dat onderwerp publiceerde, keerden zowel de anarcho-socialist Clara Meijer-Wichmann als de sociaal-anarchist Jan Postma (die enkele jaren later lid van de kommunistische partij zou worden) zich tegen diens opvattingen over het huwelijk. Eikeboom schreef onder meer dat de mens in wezen polygaam is en dat daarom een huwelijk in een anarchistische verhouding niet wenselijk is. "Zeker, wij geloven wel dat mensen die bijzonder op elkaar gecharmeerd zijn, of door bepaalde tendenzen tot elkaar aangetrokken zijn, langer of korter samen zullen blijven, maar altijd zal dit een zeer losse verhouding, voor anderen open, blijven. Want de liefde is de opperste uitleving van het individu, de uiting van de hoogste vitaliteit, en een huwelijk, hoe ideaal ook opgevat, zal immer een compromis blijven, waar de een of de ander steeds een stuk van zijn vrijheid bij inboet". (4)
Postma reageerde fel op Eikebooms brochure in het tijdschrift 'De Toekomst'. Hij stelde daarin dat "van al dat polygamische gedoe de vrouwen en kinderen het slachtoffer worden". Zogenaamd is het vrije huwelijk bedoeld om de vrouw uit haar slavernij te verlossen, maar op die manier wordt de vrouw weer misbruikt. Postma verweet Eikeboom dat hij geen verschil maakte tussen liefde en geslachtsdrift. Anarchistisch is niet het ongeremd uitleven van driften, anarchistisch is juist zorg dragen dat de belangen van anderen (in dit geval vrouw en kinderen) niet worden geschaad. Postma nam het Eikeboom ook kwalijk dat hij de spot had gedreven met de proletariër die spaart om te kunnen trouwen. Wat had die minachting nog met anarchisme te maken, zo vroeg Postma zich af. (5). In dezelfde geest als Postma reageerde Clara Meijer-Wichmann op Eikebooms opvattingen in het tijdschrift 'De Vrije Communist'. Door haar plotselinge overlijden bleef de serie artikelen die zij over het onderwerp wilde

schrijven echter onvoltooid. (6)
Aan het eind van de jaren '20 vatte Anton Constandse samen hoe de anarchisten over huwelijk en sexualiteit dachten. Vanzelfsprekend verwierpen zij de christelijke huwelijksmoraal, die de vrouw verlaagde tot fokdier en huissloof. Onder meer aan de hand van geschriften van libertaire marxisten als Otto Rühle en Fritz Brupbacher pleitte hij voor een gezonde sexuele opvoeding en wel opdat de mensen "gewapend zijn tegen de vele ongewenste gevolgen van een natuurdrift die als sexuele drang geweldig sterk is. In vrijheid zoeken elkander man en vrouw, en naar ziels- en geestverwantschap huwen zij. Niet een gedwongen daad - niet een koop of verkoop - niet een wettelijke prostitutie zij het huwelijk der toekomst". "Sommige mensen zullen niet meer huwen en zeer losse verbintenissen aangaan op velerlei wijzen. Reeds thans is dat op grote schaal het geval en niets is ertegen, mits deze vrijheid slechts de verantwoordelijkheid insluit voor eigen daden. (-) Doch het gewone monogame huwelijk van één man en één vrouw zal zich wel grotendeels handhaven, hoewel het hopelijk zal ophouden te zijn een egoïstisch partikulier familiebedrijf, dat zich van de noden der gemeenschap niets aantrekt. Integendeel zal het dan een cel,

een kern zijn van de samenleving en zullen de kinderen niet een soort partikulier eigendom zijn, doch waarlijk kinderen der gemeenschap"(7)
In diezelfde tijd werd vooral in anarcho-socialistische kring gediskussiëerd over de door de psycho-analytikus Freud veronderstelde verwantschap van sexualiteit en oorlog. Het krijgsinstinkt was volgens de Weense arts een uiting van het sexuele driftleven van de mens en zo schreef de antimilitarist Jo de Haas: "Wij gingen de betekenis begrijpen van het militarisme als neurotisch symptoom. (-) Hoe zich al direkt de fetisjlust bevredigt, de uniform een sexuele trek vertoont, omdat hij het symbool is van het man-zijn, en als zodanig het exhibitionisme - dat is de ontblotingsdrang - illustreert". (8)
Hoewel de anarchisten tenslotte tot de konklusie kwamen dat oorlog geen biologisch verschijnsel kan zijn, leidde de interesse in het werk van de psycho-analytici in het midden van de jaren '30 tot het 'ontdekken' van Wilhelm Reich. Deze oostenrijkse psycholoog, een leerling van Freud en vanwege zijn onorthodoxe opvatting van het marxisme uit de kommunistische partij gezet, ontwikkelde de theorie dat sexuele onderdrukking het sterkste wapen van de bezitters van de produktiemiddelen vormt. Het patriarchaat weerspiegelt de hiërarchische maatschappijstruktuur en volgens Reich zou het opheffen van de sexuele onderdrukking, waaronder de arbeidersklasse lijdt en die zich openbaart in religie en blinde gehoorzaamheid aan het gezag, tegelijkertijd een bevrijding van de kapitalistische onderdrukking zijn. Hoewel er kritiek was op onderdelen van Reichs theorie, werden zijn denkbeelden over "Sexualpolitik" in anarchistische kring met geestdrift begroet. In alle anarchistische tijdschriften werd deze "sexpol" besproken en vooral in 'Bevrijding' werd er door Wim Jong, Han Kuysten, Lieuwe Hornstra en anderen uitvoerig aandacht aan besteed. "Reichs werk", konkludeerden Jong en Kuysten, "is de stilzwijgende rechtvaardiging van de anarchistische gedachtengang, welke intuïtief het probleem van de autoriteit, van de binding aan de heersende macht in het middelpunt van de aandacht heeft gesteld, zonder het evenwel op te lossen. Het is overigens opmerkelijk dat de theoretische grondslagen voor de vernieuwing van het anarchisme juist van marxistische kant komen". (9) Enkele jaren later publiceerde Constandse een uitgebreide brochure over de sexuele en politieke psychologie van Reich en kort daarop verscheen diens belangrijkste werk in een nederlandse vertaling. (10)
Het bleef trouwens niet bij louter theoretische belangstelling. Vooral in de vrije jeugdbeweging vond een opvallende ontwikkeling plaats. Nam het vraagstuk van de sexualiteit bij de anarchistische jongeren in de jaren '20 nauwelijks een plaats van betekenis in (zo vermeldt Harmsen dat de anarchistische MOKER-jongeren weliswaar gewoon waren om gemengd te kamperen, maar dat er geen "sexuele losbandigheid" voor kwam (11), in de jaren '30 veranderde dit. Er werd nu niet alleen over sexualiteit gepraat, maar het streven naar een vrije beleving van de sexualiteit werd door sommigen ook in praktijk gebracht. In dit verband kan gewezen worden op de Vrije Jeugd Organisatie. Deze anarchistisch georiënteerde jongerengroep ontstond in 1935 onder invloed van de filosoof A. Börger, een bekende in vrijdenkerskringen. Börger pleitte voor het recht op sexuele vrijheid voor jongeren en een van die jongeren herinnerde zich later: "(Wij hielden) ons nu bezig met politieke en sexuele aangelegenheden en soms leek het erop of ook de politieke vraagstukken slechts op sexuologische wijze kon-

den worden opgelost.(-) Reich was in dat opzicht onze grote man".(12) Misschien belangwekkender dan deze ontwikkeling in de jeugdbeweging, was het feit dat aan het eind van de jaren '30 ook onder anarchisten meer interesse ontstond in de aktiviteiten van "burgerlijke" emancipatiebewegingen als de Nieuw-Malthusiaanse Bond. Een anarchist als Gé Nabrink heeft een belangrijke rol gespeeld in het tot stand komen van de NVSH, de naoorlogse opvolgster van die bond en Constandse is eveneens een aktief propagandist van sexuele hervorming geweest.
Hans Ramaer

NOTEN: (1) Vgl. Anton Constandse, Eros - de waan der zinnen; Amsterdam, 1977 (daarin: Fourier - rebellie der liefde, pag. 93 ev.). (2) J. Hoving, Levensherinneringen van een vrijdenker - allerlei lui; Amsterdam, 1938; pag. 377 ev. (3) Vgl. Ger Harmsen, Blauwe en rode jeugd; Assen, 1961; pag. 98 ev. (4) Henk Eikeboom, De anarchist en het huwelijk; Amsterdam, 1921; pag. 16 ev. (5) De Toekomst, 14.1. 1922 (geciteerd bij: Ger Harmsen, Daan Goulooze; Utrecht, 1967; pag. 23). (6) De Vrije Communist, 1.1.1922. Vgl. Harmsen (5), pag. 178. (7) Anton Constandse, De onzedelijkheid van de christelijke huwelijksmoraal; 1929. (herdrukt in: De Gids nr. 6/7, 1969; pag. 30). (8) Jo de Haas, De psychiaters en de oorlog; 1935 (herdrukt in: Hans Ramaer, De piramide der tirannie; Amsterdam, 1977; pag.161 ev). (9) Bevrijding (officieus orgaan van de Bond van Anarcho-Socialisten), juni 1935. (10) Anton Constandse, Sexualiteit en levensleer; 1937 (herdruk: Tilburg, 1970). Wilhelm Reich, Sexualiteit en nieuwe cultuur; 1939 (herdruk: Groningen, 1949). (11) Vgl. Harmsen (3); pag. 163 ev. (12) Vgl. Harmsen (3); pag. 350/460 ev.

BRIEF AAN ALEXANDER BERKMAN

Zou men de stelling kunnen verkondigen dat de militanten in de linkse bewegingen in hun partikuliere leven eerder MINDER geëmancipeerd waren dan meer, in vergelijking met hun doorsnee medeburgers? Ik weet het niet. Een feit is echter dat de gelijkwaardigheid van de vrouw door socialisten van allerlei pluimage in allerlei toonaarden altijd braaf bezongen en gepredikt is, maar dat er tussen droom en daad doorgaans nogal wat haperde, hetgeen niet alleen aan de wetten ligt. Soms was er zelfs een theoretisch sausje om dit te verdedigen: "Wanneer wij het socialisme bereikt hebben, dan wordt ook de positie van de vrouw vanzelfsprekend..." enz.enz. Vanzelfsprekend was daarbij echter alleen, dat het socialisme er niet was en de positie van de vrouw in de beweging NIET gelijkwaardig. Het anarchisme heeft de bovenstaande redenering overigens altijd afgewezen, althans, alweer in theorie. In de praktijk was dat wel anders. Maar in herdenkings- en huldigingsartikelen en studies van voor de beweging verdienstelijke mannen is doorgaans zorgvuldig verzwegen dat het etiket 'huistiran' voor althans een aantal van hen, zeer toepasselijk was. Over de vrouwen van verdienstelijke socialisten leest men dezelfde schablones als over ministers- en burgemeestersvrouwen: "Zijn dappere vrouw die hem ook in de moeilijkste uren steeds trouw terzijde stond.." Het 'ter-

zijde' staan was inderdaad het hoogste kompliment dat men een vrouw kon maken in heel wat socialistische en anarchistische ogen! Het feit dat zij alleen voor de beweging leefden heeft er misschien wel toe bijgedragen dat sommige mannen in hun privéleven thuis volstrekt ongeëmancipeerd optraden. Er zijn in ieder geval wel kinderen van de 'oude strijders' geweest die vanwege het gedrag van papa-strijdmakker aan de huiselijke haard levenslang hun bekomst hadden van diens strijd en idealen.

En dit alles ondanks het feit dat de socialistische bewegingen eigenlijk van de aanvang af vrouwenorganisaties en aktieve vrouwen hebben gekend. Het bleven echter steeds hulptroepen voor de mannenstrijd. De zeer grote organisatie van anarchistische vrouwen in de spaanse burgeroorlog, Mujeres Libres (vrije vrouwen) had bijvoorbeeld grote moeite om geaccepteerd te worden als MEER dan een nevenorganisatie van de beweging. Bevrijding van de ekonomische onderdrukking, van de onwetendheid (voor de spaanse vrouw van bijzonder belang) en van de man, hadden de Mujeres Libres in hun program. Zij wisten dat hiervoor ook binnen- en tegen- de anarchistische mannenwereld gevochten moest worden. (De interessante inleiding van Mary Nash over de Mujeres Libres is onlangs in een franse vertaling verschenen).

Het enige werkelijk geëmancipeerde-en in onze ogen moderne-revolutionaire miljeu in de vorige eeuw was dat van de russische en jiddische sociaal-revolutionairen en anarchisten. Dit gold zowel voor de beweging in rusland zelf als voor die in ballingschap. Ook deze erfenis is na de russische revolutie helaas verloren gegaan. Het was geen toeval dat wèl geëmancipeerde anarchisten als Rudolf Rocker en Fritz Brupbacher door dit miljeu gefascineerd werden en er hun levenspartners vonden.

Uit het jiddisch-russische miljeu was ook Emma Goldman (1869-1940) afkomstig. In de Verenigde Staten, waar haar aktiviteiten begonnen, werd zij konstant gekonfronteerd met de problematiek van een anarchistische beweging die wel de anarchistische propagandiste Emma Goldman akcepteerde, maar veel moeite had met de anarcho-feministe Emma Goldman, die haar onafhankelijkheid als vrouw verdedigde en haar vrijheid nam. Haar memoires (Living my life) geven er een indrukwekkend verslag van. In, maar ook buiten de Verenigde Staten is zij in de afgelopen jaren door de feministische beweging herontdekt en maakt zij grote opgang. Haar aktualiteit bestaat er o.a. in dat zij de moed had als vrouw rechten te nemen die ook nu nog in de taboesfeer liggen, zo het recht om als oudere vrouw verhoudingen te hebben met jonge mannen en vooral het recht om als moreel hoogstaande vrouw te leven met een moreel onbetrouwbare man (Ben Reitman) en zich daar ook heel bewust van te zijn, zonder verdringing of rationalisatie.

Binnenkort verschijnt 'Living my Life' ook in het Nederlands. De fragmenten die hieronder volgen zijn echter uit haar korrespondentie met Alexander Berkman, uit de tijd van hun ballingschap na de eerste wereldoorlog en gepubliceerd door Richard en Anna Drinnon onder de titel Nowhere at home (New York, 1975). Het fragment over Ben Reitman e.a. is uit een brief van 14 mei 1929. Het origineel bevindt zich in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam. (Rudolf de Jong)

Emma Goldman aan Alexander Berkman
14 mei 1929, St. Tropez

Liefste Sash,

Bedankt voor je brief en het zoete vertrouwen die hij bevat. Voor mij is het altijd een bron van groot verdriet geweest dat jij er zo weinig behoefte aan had met mij openlijk te spreken over die dingen die jouw geweten of hart bezwaren. Het scheen afschuwelijk, dat twee mensen wier levens veertig jaar verbonden zijn geweest en de marteling van de verdoemden hebben gekend, niet in staat waren open en eerlijk met elkaar te spreken. Ik kan voor mezelf zeggen dat voor zover het mijn eigen ervaringen betreft er nauwelijks ooit iets is geweest waarin ik niet kon en niet graag vertrouwen in jou gesteld zou hebben. Maar of het in je aard zit of door jaren van zoeken en verbergen is ontstaan, er komt bij jou nooit een einde aan samenzweringen, en je kunt ze niet altijd even gemakkelijk bedekken, niet voor mij althans. Ik ben blij dat je je tenminste een keer hebt uitgesproken. Maar je hebt gelijk, natuurlijk kan ik het met het merendeel van wat je schreef niet eens zijn. Ik denk dat je volkomen en pijnlijk fout bent in je bewering dat er geen verschil is tussen de relatie van een man met een jongere geliefde en die van een vrouw. En je hebt evenzeer ongelijk in de motieven, die jij onze vrienden toeschrijft aangaande hun houding tegenover Emmy....
Eerst over Ben, lieve, oude Sash, waar heb je ooit het idee vandaan gehaald dat ik jou, ervan verdacht in een sexuele zin, of hoe dan ook, jaloers te zijn op Ben? Ik kon je nooit van zoiets verdenken omdat ik allang voordat Ben in mijn leven kwam wist dat de fysieke aantrekkingskracht die je voor me had voordat je naar de gevangenis ging, voorbij was toen je eruit kwam. Ik weet dat we onze relatie nog een tijdje voortgezet hebben maar ik wist teveel over zulke dingen om misleid te worden. Ik hield me simpel vast aan de hoop dat ik misschien in staat zou zijn hetzelfde gevoel in jou wakker te maken maar toen ik terugkwam uit Amsterdam (in 1908) en jouw relatie met Beckie (Edelson) zag, wist ik dat het eind was gekomen. Daarom heb ik je nooit van jaloezie verdacht. Wat ik wel vermoedde -meer dan wat ik wist- was dat jij een pedante heer bent die zich er konstant zorgen over maakt dat zijn kameraden zullen zeggen dât, en hoe het de beweging zal beïnvloeden als jij voor jezelf je eigen leven leidt zoals jij dat wil. Ik bedoel, voor zover het vrouwen betreft. Het was pijnlijk voor mij, toendertijd, zoals dat ook bij vele andere gebeurtenissen was, om jou honderd keer tegen de beweging in te zien gaan en dan mij te veroordelen, omdat ik het ook deed.
Bedenk eens even, schat, tot op deze dag blijf je zeggen, dat Ben niet in de beweging thuishoorde. Aangenomen dat het waar was, waarmee ik het niet eens ben (ik zal je later uitleggen waarom), hoe kan jij dat nou zeggen met al de onmogelijke mensen die door jou in de beweging zaten, Marie Ganz, bijvoorbeeld (Charles) Plunkett, Sullivan en tientallen anderen die een heleboel kwaad deden en dan openlijk alles afzworen wat ze gepretendeerd hadden te zijn. Die mensen mogen je dan enige lichamelijke bevrediging hebben gegeven, die vele vrouwelijke bedoel ik, maar zeker is dat ze niets deden om met het werk te helpen. Terwijl Ben zich gedurende tien jaren aan mij en mijn werk wijdde zoals geen enkele man ooit gedaan had en het me mogelijk maakte het omvangrijkste en beste werk te doen, dat ik, tot ik hem tegenkwam, gedaan had. Niet alleen dat, maar het was Bens hulp die "Mother Earth" in leven heeft gehouden evenals ons uitgeverswerk; zonder hem zou ik nooit in staat geweest zijn mijn twee boeken, Voltairine (De Cleyre's) en, ja, jouw (gevangenis)Memoires uit te geven. Laten we

eerlijk zijn, lieve Sash, het was Ben, die me geholpen heeft de duizenden dollars bijeen te brengen die een huisvol mensen op de been hielden en mij zowel als jou in staat stelden te doen wat we hebben gedaan tussen 1908 en 1917.
Is het mijn bedoeling Bens fouten te ontkennen? Natuurlijk niet, lieverd. Ik kende ze te goed en leed daaronder te erg om jouw kritiek tegen te kunnen spreken, nu of wanneer ook. Zo zie je, lieve Sash, mijn ongeluk is geweest dat ik nooit in staat was lief te hebben met gesloten ogen. Daarvoor zou ik jouw prachtige naïviteit moeten hebben die zweert bij alles wat de vrouwen in jouw leven hebben en je aansmeren. Mijn mannen konden dat nooit doen omdat ik teveel intuïtie heb en ik in zeer korte tijd door ze heen kon kijken. Dat was mijn tragedie en ook mijn vreugd, omdat ik denk, dat het diepere liefde verlangt en verheffender ervaringen om diegenen in ons leven ondanks hun fouten lief te hebben. Kijk, en daarom zal ik jou ook blijven liefhebben tot mijn laatste adem, ouwe padvinder.
Ik kende Ben van binnen en van buiten, twee weken nadat we op reis gingen. Ik wist niet alleen, maar walgde ook van zijn sensationele manieren, zijn bombast, zijn gesnoef en zijn vrije sexuele omgang die het minste spoor van selektie miste. Maar boven dat alles was er iets groots, primitiefs, onopzettelijks en eenvoudigs aan Ben, wat enorme charme had. Hadden jij en de andere om mijn zaligheid bekommerde vrienden dit herkend, had jij Ben enig vertrouwen laten zien inplaats van naar de universiteit te schrijven om zekerheid te krijgen over zijn medische graad (wat hij nooit kon vergeten), kortom, had jij evenveel begrip getoond voor zijn buitennissigheid als zovaak wanneer je zulke types als Ben beschreven zag, dan zou Ben geen afvallige geworden zijn. Het probleem met jou was, schat, zoals met al je kameraden, dat je in je hart een puritein bent, jullie praten er allemaal over hoe je de outcasts en de misdadigers moet helpen maar als je met zo'n kreatuur gekonfronteerd wordt dan wend je je in afschuw af, vertrouwt hem niet en stuurt hem opzettelijk terug naar de dieptes waar hij vandaan kwam. Ik ben te lang in de beweging geweest om niet te weten hoe bekrompen en immoreel het is, hoe onvergefelijk en onbegrijpelijk voor iedereen anders dan hen. Ik was teleurgesteld toen ik dezelfde trek in jou zag, liefje. Ik had gehoopt dat de beproeving waar jij doorheen bent gegaan je ver boven de anderen getild zou hebben in je waardering van de menselijke geest; ik verwachtte het van je omdat ik zag dat je in je eigen leven, ik bedoel in je liefdes, allesbehalve konsekwent was. Natuurlijk deed het me tot op het bot pijn.
Jij zult herhalen dat je bezwaren had tegen Ben, omdat hij, zoals jij zegt, "niet in onze rijen thuis hoorde". Goed, maar wat waren je bezwaren tegen Arthur (Swenson)? Hij was nooit in onze rijen. Waarom behandelde je hem als een hond nadat hij naar Berlijn kwam? Waarom kon je de enorme gisting niet begrijpen die de jongen in mijn wezen loswoel? Laten we er niet om heen draaien, lief, kijk in jezelf en je zult vinden dat je begrip en gevoel voor zulke ervaringen in anderen gewoon mist terwijl je soortgelijke ervaringen in jezelf probeert te verklaren en te verontschuldigen....
Natuurlijk is het onzin om te zeggen dat de houding van mannen en vrouwen in hun liefde voor jongere mensen precies dezelfde is. Het ligt totaal anders; het bewijs daarvoor is zo klaar als een klontje. Honderden en honderden mannen trouwen vrouwen die veel jonger dan

zijzelf zijn; zij hebben vriendenkringen; zij worden algemeen geaksepteerd. Dat is niet 't geval met vrouwen, niet één op de miljoen heeft voor langere tijd een verhouding met een man die jonger is dan zij. Als zij die heeft dan is zij de zondebok van haar naaste en dierbaarste vrienden en wordt dat ook langzamerhand in haar eigen ogen. Je bewering dat onze kameraden en vrienden Emmy diskrimineren omdat zij jonger is dan jij, is zo volslagen onzinnig dat ik niet snap hoe dat idee ooit in je hoofd is opgekomen. Als dat de reden was hoe kan je dan de genegenheid, achting en liefde verklaren die iedereen voor Nellie Harris heeft? Zij is bijna twee en dertig jaar jonger dan Frank. Toch houden al Franks vrienden van haar en vereren haar in feite meer dan Frank. Denk je niet dat dit te maken heeft met Nellies persoonlijkheid, met haar charme en gratie en bovenal haar vrij zijn van jalouzie en afgunst ten opzichte van iedereen die in Franks leven komt, of het nu een man, vrouw of kind is? Ik denk van wel...

Och hemel, ik ken zoveel paartjes van verschillende leeftijd; niemand heeft op die grond bezwaar tegen ze. Als er bezwaar is, dan heeft dat te maken met de persoonlijkheid van de jongere persoon, man of vrouw. Het is anders wanneer de zaak is omgedraaid. Iedereen heeft bezwaar, koestert wrok en heeft in feite een antipathie tegen een vrouw die met een jongere man leeft; zij vinden haar een vervloekte idioot; geen twijfel dat ze dat is, maar het is niet aan vrienden om haar voor gek uit te maken en zich een dwaas te laten voelen.

Nu de houding van onze mensen tegenover Emmy. Ik geef toe dat de kameraden misschien bezwaar tegen haar maken op de oude fanatische gronden, dat zij geen 'anarchist en geen intellektueel' is, allemaal klets natuurlijk, maar ik ben er zo zeker van als ik maar zijn kan, dat geen van de kameraden bezwaar tegen haar heeft omdat ze jonger is dan jij. En wat Henry en Saxe betreft, Sasha lief, hoe kan zo'n idee in je hoofd opkomen? Echt, het is belachelijk. Ik weet waarom ze bezwaar hebben omdat ze het me verteld hebben en ik geef je mijn woord dat jouw versie er hopeloos naast zit. Voor zover het hun redenen betreft wenste ik, dat ik vrijuit met je kon spreken maar ik weet wat een teer punt Emmy voor je is en ik wil je niet meer pijn doen dan ik zeker voel dat jij voelt.

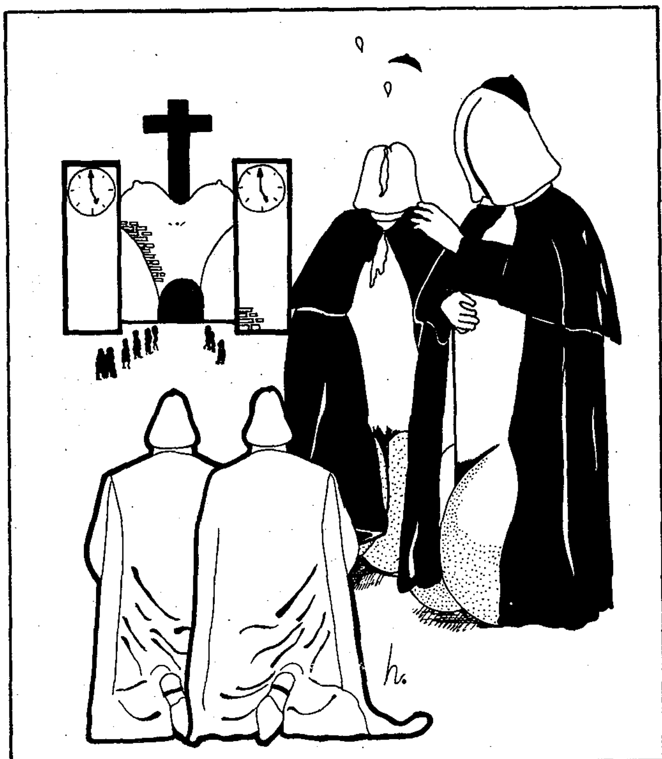
(vertaling: Dolf Schlüter)

KOMMUNES ALS POLITIEKE KEUZE

De maatschappijkritiek van veel jongeren in de jaren '60, bevatte ook kritiek op het moderne gezin. Vanuit deze kritiek zocht men naar alternatieven voor dat gezin en dit leidde tot herleving van en experimenten met het kommune-idee. De bekendste (én beruchtste) kommunes uit die jaren waren ongetwijfeld de K1 en K2 uit Berlijn. Deze kommunes, vooral K1, bestonden uit mensen die politiek zeer aktief waren, hetgeen natuurlijk nauwelijks positief gewaardeerd werd in het politieke klimaat van die jaren, maar zij hadden ook nog de brutaliteit met sexualiteit te experimenteren. In een tijd, waarvan men later pas

zou zeggen dat de sexuele revolutie toen plaatsgevonden had, was het praten over sexualiteit en het openlijk ter diskussie stellen ervan, hoogst verwerpelijk.

Bij de oprichting van beide kommunes (K1 in maart '67, K2 in augustus '67) realiseerden de leden zich erg goed, dat het heel moeilijk is om theorie en praktijk te kombineren in een maatschappij die volkomen tegengesteld is aan de maatschappij die je zelf zou willen realiseren. Ook zagen zij heel goed dat de leden zelf produkten zijn van de bestaande maatschappij en dat als zij de wereld wilden veranderen, zij binnen de eigen kring zoveel zouden moeten veranderen, dat zij geen afspiegeling meer zouden zijn van de bestaande maatschappij. Vooral K1 is hierin niet geslaagd. Weliswaar pakten zij allerlei problemen rigoreus aan, maar het was een grotendeels organisatorische aanpak. Men schafte, bij proklamatie, eigendomsverhoudingen af binnen relaties. Het opheffen van het idee dat mensen in een relatie elkaars eigendom zijn, is een heel belangrijk en waardevol streven, maar zoiets bereik je niet door te zeggen dat je vanaf nu dat idee afgeschaft hebt. Was het maar waar dat dat zo makkelijk ging.
Het resultaat binnen Kommune 1 was dan ook dat de vrouwen gemeenschappelijk eigendom van de mannen werden. De mannen konden vrijelijk hun keuze bepalen. De vrouwen konden zich een dergelijke houding niet veroorloven omdat het waarden- en normenpatroon van de maatschappij bij de mannen niet uitgewist was. In feite was er niets veranderd, de veel grotere vrijheid die mannen op sexueel gebied altijd al toegestaan was, werd alleen openlijker uitgevoerd. Van de vrouwen werd niets ander verwacht dan dat zij zich aan de mannelijke vrijheden aanpasten. Een meisje uit K1 vertelde dit jaar in een interview dat zij ook in die tijd al, het onplezierige gevoel had dat er voor haar niets veranderd was in de kommune. Over de sexualiteit van de vrouwen werd niet gesproken, er werd gewoon vanuit gegaan dat die wel hetzelfde zou zijn als die van de mannen. De orgasmeproblemen van de mannen werden breed uitgesponnen, vrouwen werden niet geacht zulke problemen te hebben, want dat zou 'een aantasting' van de mannen betekend hebben. Deze gang van zaken is overigens kenmerkend voor wat wij nu de sexuele 'revolutie' plegen te noemen.
K2 pakte deze zaken wat anders aan. Men aksepteerde de bestaande verhoudingen tussen de leden. De problemen die binnen deze relaties aan de orde kwamen en die dezelfde problemen waren, als die waar mensen in een geïsoleerde paarrelatie mee te maken krijgen, werden door de hele groep besproken. Dit bracht met zich mee dat de leden van K2 vrijer met elkaar omgingen, hun houding t.o.v. elkaar werd minder krampachtig. Maar al snel werd duidelijk dat alle leden van de kommune stikten van de problemen. Men ging meer en meer praten over die problemen, om op een gegeven moment zowat alle aktiviteit te richten op deze groeps-analyse. Van aktiviteiten op politiek gebied, was nauwelijks meer sprake. Diegenen onder de leden die altijd al politieke aktiviteiten hadden ontplooid, zetten deze voort, maar als kommune werd geen enkele aktie gevoerd.
Het model van K2 is een model dat op dit moment in veel kommunes terug te vinden is. Kommunes starten met idealen, zoals het zich naar buiten richten met gezamelijke aktiviteiten op politiek of maatschappelijk gebied, om in snel tempo te ontdekken dat de problemen van de groepsleden en het oplossen daarvan, alle tijd en energie van

de groep opeist. Ook kommunes die het kommuneleven op zich als doel hebben, ontkomen vaak niet aan de loodzware druk, die het in stand houden van een goede relatie met alle groepsleden én het bespreken van ieders problemen met zich mee brengt. Het gevaar voor isolering van relaties buiten de kommune is daar dan ook erg groot.
Een meisje dat enkele jaren in een kommune gewoond heeft, vertelde dat ze nu ze alleen woont, weer naar vrienden toe gaat. Voordien kwam ze daar nooit toe omdat het kommuneleven al haar tijd opeiste. Zelfs als vrienden bij haar op bezoek kwamen had ze moeite om zich aan de gemeenschappelijke ruimte te onttrekken en naar haar eigen kamer te gaan, omdat dat haar op de een of andere manier niet sociaal leek. Kommunes waar de leden gezamelijk een alternatief bedrijf runnen, hebben waarschijnlijk de beste overlevingskansen en voldoen ook op langere duur het beste aan de in de beginperiode gevormde doelstellingen. De dwang die uitgaat van de noodzaak het bedrijf in stand te houden, voorkomt veel problemen, anderzijds is er geen enkele garantie dat rolpatronen daar wel alle kans hebben om doorbroken te worden.
Van Ussel ondervroeg 52 kommunes naar de interne rolverdeling. (1) Bij 27 kommunes werd huishoudelijk werk per toerbeurt gedaan en verrichtten de vrouwen evenveel huishoudelijke arbeid dan de mannen.

Bij 17 kommunes bestond echter een spontaan organisatiemodel en daar bleken de vrouwen het grootste gedeelte van het huishoudelijk werk te verrichten. (Bij 8 was deze vraag niet van toepassing). Een sluitend model voor een kommune is niet te geven, zelfs als men alle fouten van kommunes op een rijtje zou zetten en zou proberen die fouten te vermijden, dan nog zou men weer andere, op dat moment niet voorziene, fouten maken. Van Ussel kwam wel tot vijf punten die de grootste overlevingskansen voor kommunes zouden bieden: 1e. Meer dan zeven volwassen leden; 2e. Wat 'oudere' mensen (boven de 25 jaar); 3e. Hechtere basis dan alleen onderlinge vriendschap; 4e. Duidelijke aandacht voor onderlinge relaties in regelmatige groepsbijeenkomsten; 5e. Ieder een eigen kamer en daarnaast een gemeenschappelijke ruimte. Ikzelf zou daar nog drie voorwaarden aan willen toevoegen: A. Alleen mensen die ook voordat zij in de kommune willen, al duidelijk blijk gegeven hebben harmonieus te kunnen samenleven. Echtparen, die hun verkrampte relatie denken op te lossen door in een kommune te gaan wonen, misbruiken de andere leden. De kommune als therapie gebruiken, kan een middel zijn maar geen doel. (Misschien wel als een kommune juist daarom opgezet wordt). B. Van elkaar heel goed weten hoe de opvattingen over sexualiteit zijn. In een kring waar men zo dicht op elkaar leeft, kunnen grote verschillen in opvatting daaromtrent tot zeer vervelende situaties leiden. Ook bij dit punt moet men het 'opvoedende karakter van een kommune niet overschatten. Iemand met afwijkende ideeën (gevoelens) zal zich niet door de groep laten voorschrijven hoe hij/zij moet denken of voelen. C. Als er kinderen in de groep komen, goed bespreken hoe de opvattingen omtrent opvoeding bij alle leden zijn. (2) Groepsleden moeten ook aanspreekbaar kunnen zijn op gemaakte afspraken daaromtrent.
De laatste jaren is overigens een geheel nieuwe vorm van kommunes ontstaan, de vrouwenkommunes. Van Ussel heeft geen enkele vrouwenkommune bij zijn onderzoek betrokken, omdat zoals hij zelf zegt, zijn onderzoek startte vóór de opbloei van de feministische beweging (1972). Veel vrouwen die na een echtscheiding vaak met kinderen achterbleven en er niet zo'n noodzaak in zagen snel weer een andere huwelijkspartner te zoeken, gingen met andere vrouwen die in dezelfde positie verkeerden, samenwonen. Omdat ze vaak door de kleine kinderen geen volledige banen konden krijgen én omdat vrouwen kampioenen zijn in het vrijwilligerswezen (goed gestimuleerd door iedere regering want zo blijven ze goedkope arbeidskrachten) begonnen zij allerlei aktiviteiten binnen het feminisme te ontplooien. Nú is het wonen in een vrouwenkommune al een veel bewustere keuze, ook zonder echtscheiding en kinderen, gaan vrouwen samen in kommunes wonen en de mogelijkheden die ze vandaaruit hebben tot de ontwikkeling van politiek-feministische aktiviteiten zijn optimaal omdat de gehele groep gelijke belangen heeft. Er zijn mij op dit moment geen andere politieke kommunes bekend, wat niet inhoud dat ze niet zouden bestaan. Ik heb er in het verleden wel veel uit elkaar zien vallen, maar het instand houden van een politieke kommune is volgens mij ook veel moeilijker dan een kommune met andere idealen. Een politieke kommune kan niet volstaan met het konstateren dat de maatschappij niet deugt, zij moet realisering van haar idealen INTERN zien te verwezelijken, wil ze naar buiten toe geloofwaardig overkomen. Hoe moeilijk dat is, liet Kl heel duidelijk zien.
Lenička Roozendaal

NOTEN/LITERATUUR: (1) Jos van Ussel, Leven in communes; Deventer, 1977. (2) Over de voor of nadelen van een kommuneleven voor kinderen, is nog niet zo erg veel bekend. De groep kinderen die in kommunes opgegroeid is, is niet alleen niet zo erg groot, de meesten zijn nog niet oud genoeg om te kunnen zien hoe de stap van de kommune naar de maatschappij is verlopen. Van Ussel bespreekt in zijn boek wel de kinderen die in de onderzochte groepen aanwezig waren. Hij waagt zich echter niet aan een konklusie.
Enige literatuur: Het gezin en andere samenlevingsvormen; Amersfoort (De Horstink), 1974. - Kommune 2, Berlin (Oberbaumpresse), 1969. R. Reiche, Seksualität und Klassenkampf; 1968 (ned. vert. Van Gennep) - Fritz Teufel, Profylactische notities ter zelfbeschuldiging van de beklaagde (in: Nieuwe revolutionairen; Bussem (Brand), 1969).

BOEKEN

NIEUWE ANARCHISMELITERATUUR

De laatste tijd groeit binnen het anarchisme in Nederland de tendens om zich intensiever dan voorheen bezig te houden met het vraagstuk van doel en middelen, wat zich toespitst op het al of niet toepassen van geweld. Die gedeeltelijke heroriëntering is zonder twijfel mede een reaktie op het falen van de politieke praktijk van het gewapend verzet in West-Europa, zoals zich dat in de jaren '70 manifesteert én op de daarachter liggende theorieën van overwegend marxistisch-leninistische signatuur. Toch wordt die akcentverlegging niet alleen door pragmatisme gevoed. In het anarchisme in Nederland is de stroming die het doel van een samenleving zonder dwang en geweld principieel middels daarmee overeenstemmende middelen nastreeft, steeds relatief van belangrijke invloed geweest. Vandaar dat het herontdekken van het vooroorlogse anarcho-socialisme, waaraan de namen van o.a. De Ligt, Meijer-Wichmann, Romers, Kuijsten en Jong zijn verbonden, aansluit bij een historische traditie. De nog dit najaar bij Pamflet verschijnende keuze uit het werk van de juriste en sociologe Clara Meijer-Wichmann, waaraan een uitgebreide inleiding van Thom Holterman en Hans Ramaer voorafgaat, vormt evenals het herdrukken van Bart de Ligts *Anarchisme en revolutie* door het Noordelijk Gewest van Vrije Socialisten, een aanwijzing daarvoor. Ook de uitgave van een bundeltje aforismen van de anarcho-pacifist Al Jongkind past in dat kader. De Ligts uit 1922 daterende boekje behoort tot het beste wat in de Nederlandse anarchismeliteratuur te vinden is. De Ligt schreef het primair als verantwoording van zijn deelnemen aan het Berlijnse anarchistenkongres van december 1921, maar het is veel meer dan een kongresverslag. In een aantal korte hoofdstukken formuleert hij zijn mening over nog immer kontroversiële onderwerpen als organisatie, vakbeweging en (revolutionair) militarisme, waarbij doorlopend de relatie marxisme- anarchisme ter sprake komt. De Ligt wijst erop dat het de anarchisten ontbreekt aan een koherente politieke ekonomie (wat ook grotendeels vandaag nog het geval is) en dat in dat opzicht het

een en ander van het marxisme te leren valt.
Het anarchisme kenmerkt zich volgens De Ligt door het strijden 'voor de revolutie van de revolutie', een opvatting die berust op wat hij noemt "het menselijk vermogen om zich zèlf te ontwikkelen". Het anarchisme strijdt "voor een nieuwe persoonlijkheid in een nieuwe kultuur" en daarom kan die strijd niet anders dan met niet-gewelddadige methoden als staking en dienstweigering gevoerd worden, aldus De Ligt.
Een dienstweigeraar die in de (anarchistisch getinte) antimilitaristische beweging van na 1945 een inspirerende rol heeft gespeeld is Al Jongkind. In de afgelopen dertig jaar heeft hij ruim duizend antimilitaristische jongeren bij hun dienstweigering begeleid en het is dan ook een goede gedachte geweest van enkele dienstweigeraars als Ger Pouw en Kees Vellekoop om de aforismen van deze anarcho-pacifist te bundelen. Eén van de meest karakteristieke spreuken is wel deze: "Geweld schept steeds meer problemen dan het oplost".*(HR)*
Het anarchisme in Nederland van rond de eeuwwisseling is onderwerp geweest van diverse studies van de aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis verbonden Anneke Welcker. In herziene vorm en aangevuld met een diepgaand onderzoek naar de enquête die Domela in 1880 instelde naar de leef- en werkomstandigheden van de nederlandse arbeidersbevolking zijn nu onder de titel *Heren en arbeiders* als proefschrift verschenen. De vooral historisch geïnteresseerde vindt in dit omvangrijke boek veel tot dusverre vrijwel onbekend feitenmateriaal over de anarchistische pers en de anarchistische organisaties vanaf hun ontstaan in 1888 tot ca. 1914. Met name is in dat opzicht het tweede deel van deze dissertatie van belang. Dit bevat samenvattende studies over de anarchisten Methöfer en Van Steenis, en over de geschiedenis van Walden (1898-1907), de door Frederik van Eeden opgezette 'kolonie' in Bussum. Deze drie opstellen laten zien wat er aan ideeën leefde binnen het anarchisme, vooral op het gebied van de kolonievorming (Van Steenis) en produktieve associatie (Methöfer). In haar boek schetste Anneke Welcker een rijk geschakeerd beeld van die periode in de nederlandse arbeidersbeweging, waarin de organisatievormen en stromingen nog niet uitgekristalliseerd waren en waarin de voormannen ('de heren') een dominerende rol speelden.*(HR)*
Een 'heer' - een prins nog wel - in de internationale anarchistische beweging was Peter Kropotkin, wiens herinneringen onlangs in een uitstekende nederlandse vertaling werden uitgebracht. Hij schreef die memoires aan het eind van de vorige eeuw toen hij zich in Engeland had gevestigd. Het waren jaren van ongestoorde studie die resulteerden in een aantal opvallende geschriften, zoals het bekende *Wederzijdse Hulp*. Kropotkin, in 1842 als zoon van een grootgrondbezitter geboren, schildert op indringende wijze het dagelijks leven in het tsaristische Rusland. Eerst als militair, later als geograaf maakte hij deel uit van dat miljeu, maar gelukkig was hij allerminst. Hij voelde zich medeschuldig aan het lot van de boerenbevolking en na een reis door West-Europa waar hij kennis maakte met geestverwanten van zijn revolutionaire landgenoot Bakoenin, keerde hij als anarchist naar Rusland terug. Vanaf dat moment sloot hij zich aan bij de ondergrondse beweging tegen de tsaar. In 1874 werd Kropotkin gevangen genomen, maar twee jaar later wist hij te ontsnappen en reisde naar West-Europa, waar hij zich tot één van de belangrijkste theoretici van het anarchisme ontwikkelde. Daarnaast leefde hij tot 1886 het le-

ven van een revolutionair aktivist, een periode die hij in zijn boek uitvoerig beschrijft. Deze nieuwe nederlandse uitgave (de eerste dateert van 1902!) bevat verder een notenapparaat, een register en een informatieve inleiding van de engelse anarchist Nicolas Walter *(HR)*
Onder de titel *De nieuwe vrouw* heeft Bas Moreel een viertal essays van Emma Goldman vertaald en uitgegeven. De opstellen zijn ontleend aan de bundel Anarchism and other essays. Tijdens het lezen ervan schrok ik van de aktualiteit van veel zaken die zij aanroert. Zo'n 65 jaar later moet je ontdekken dat je eigen ideeën (die je zo nieuw vond) al eens zeer helder uit de doeken zijn gedaan en dat er eigenlijk nog weinig vooruitgang is geboekt. Lees bijv. het essay over prostitutie (Handel in vrouwen). Als Emma Goldman nog leefde, zou ze dat opstel, toegespitst op de hedendaagse situatie, vandaag niet anders geschreven hebben. Op 16-jarige leeftijd emigreerde ze van Rusland naar Amerika om daar te ontdekken dat dat land wat betreft onderdrukking en uitbuiting niet onderdeed voor haar geboorteland. In Amerika werd zij een aktief (en gevreesd) anarchiste, die zich vooral voor de vrouwenbevrijding inzette. Met vrienden startte zij het tijdschrift "Moeder Aarde" dat 12 jaar lang verscheen. In 1919 werd zij samen met andere 'roden' op transport naar Rusland gesteld, maar Rusland werd een grote desillusie voor haar. In 1936 zette zij zich in voor de spaanse anarchisten. In 1940 stierf zij, terwijl zij nog middenin de politieke aktiviteiten stond. Emma was berucht om de uitspraken die ze deed en die haar ook binnen de eigen kring niet steeds in dank afgenomen werden. *(LR)*

Bart de Ligt, Anarchisme en revolutie; NGVS, postbus 37, Appelscha; prijs f 4,--. - Al Jongkind, Uitdagende gedachten; bestellen door overmaking van f 2,30 op giro 2431108 tnv Ger Pouw, Den Haag. - J.M. Welcker, Heren en arbeiders in de vroege Nederlandse arbeidersbeweging 1870 - 1914; Van Gennep, Amsterdam (serie Nederlandse Arbeidersbeweging); prijs f 48,50. - Peter Kropotkin, Memoires van een revolutionair; Het Wereldvenster, Baarn; prijs f 44,50. - Emma Goldman, De nieuwe vrouw - feministiese opstellen; Bas Moreel, Wageningen; prijs f 4,50. (Ook het eerst genoemde boekje is bij Bas Moreel, Nobelweg 108, Wageningen verkrijgbaar).

HET WERK VAN PAUL GOODMAN

Verschenen zijn drie bundels met allerlei artikelen, interviews, voorwoorden, etc. die Paul Goodman in de loop der jaren in allerlei periodieken heeft geschreven. Zo zijn nu veel stukken die onopgemerkt zijn gebleven of niet meer te verkrijgen waren gebundeld, waardoor we een betere indruk krijgen van de enorme werk- en verbeeldingskracht van Goodman. Op enige uitzonderingen na zijn er geen onderdelen opgenomen uit de grote werken, die nog verkrijgbaar zijn en die ook beter in hun geheel gelezen kunnen worden.
De selektie is tot stand gebracht door Taylor Stoehr, vriend van Goodman en een van de beheerders van de literaire nalatenschap, docent aan de universiteit van Massachusetts. Hij schreef ook uitstekende inleidingen bij elk deel, daarbij geholpen door Sally Goodman, George Dennison en Jason Epstein en daarnaast voor afzonderlijke stukken nog door Susan Goodman, Lore Perls en Ruth Perry. George Woodcock, die deze uitgave in lovende woorden in "Freedom" besprak, vond het wel jammer dat de artikelen verdeeld waren over drie rubrie-

ken die in het denken van Goodman niet te scheiden zijn, zodat er in zekere zin gehandeld is in strijd met opvattingen van Goodman, die juist steeds gericht waren op de eenheid van denken en handelen. Dat neemt naar mijn mening niet weg, dat de onderverdeling goed gelukt is en dat men door alle artikelen heen allerlei leefpatronen op de achtergrond bespeurt van de bohemien, de armoede, de grote betrokkenheid met anderen, het pansexueel karakter, het isolement, de revolutionaire verontwaardiging, het pacifistisch verzet, het geloof in de langzame groei naar vermenselijking en zelfbestemming, het jood-zijn, het onverbloemde denken, de bijna oosterse verstilling, enz.
In deel I vinden we het komplete Mei-manifest (1962) en een aantal artikelen die zijn visie op het anarchisme weergeven, voor het merendeel stukken die in het anarchistische blad "Why?" verschenen zijn. Hij worstelt voortdurend hoogst persoonlijk met allerlei anarchistische dilemma's en hoewel hij zeker niet allereerst een politiek denker is, wordt hij voortdurend weer politiek voortgedreven door zijn verontwaardiging over wat de politieke partijen, de overheid, de staat allemaal uitrichten, namelijk niets dat positief goed is te noemen. Hij komt daarbij al in 1944 tot inzichten over de grandioze vernietiging van de natuur waar de mensheid mee bezig is en die nog niets van hun aktualiteit verloren hebben. Strikt genomen behoort Goodman meer tot de mensen van het lijdelijk verzet, maar dan wel met de methoden van de harde bewustmaking. Hoewel hij de direkte aktie niet bepaald schuwt, ook de gewelddadige eventueel niet, en aan vele ervan ook heeft deelgenomen, ligt het zwaartepunt voor hem toch meer op de persoonlijke guerilla waar hij zijn handen aan vol heeft: wereldoorlog II, de koude oorlog, de Vietnam-oorlog, de polemiek over wat zich afspeelt achter deze rampen, de betekenis die allerlei fascistische tendenzen voor onze wereld nu en in de toekomst hebben, het land in dienst daarvan afreizen, maar, niet minder belangrijk, uit het leger zien te blijven als een net zo belangrijk, dichtbijliggend konkreet doel om het fascisme te bestrijden als de abstrakte strijd tegen deze tendenzen en voor een verbaal beleden socialisme. Heel indringend heeft hij in "Growing up absurd" (ned.vert. Bert Bakker) onze maatschappij beschreven, die geen plaats biedt aan een jongerenkultuur, een maatschappij die doortrokken is van een oorlogsmentaliteit. Groot was zijn teleurstelling toen heel de rebellie van de jaren '60 en de nieuwe inspiratie die de beweging van nieuw-links bood tenslotte verzandde in een omarmen door velen van het leninisme. Hij zag daarin niet de mogelijkheden om, wat hij in zijn laatste speech, noemde, het menselijk maken van onze toekomst te bewerkstelligen (1972).
Deel II bevat heel gedetailleerde informatie en artikelen over Goodmans kijk op de psychoanalyse, op Freud en Reich, zijn eigen grote aandeel in de theorie van de Gestalt-therapie die door het toedoen van Perls andere vormen heeft aangenomen dan Goodman oorspronkelijk voor ogen stond, en stukken waarin hij zeer openhartig over zichzelf praat. In deel III zijn een aantal artikelen verzameld, die wat mij betreft tot het beste behoren wat op het punt van kunst-, literatuur- en taalkritiek in de laatste tien jaren is verschenen. Deze stukken behoren tot het minst bekende werk van Goodman en zijn, voor zover ik weet, op de plaatsen waar ze aan de orde gesteld behoren te worden, vooral binnen de sociolinguistiek, nauwelijks doorgedrongen, wat ook geldt voor zijn grote studie over taaltheorie "Speaking and language"

(London 1973, posthuum). *(SR)*

Paul Goodman, Drawing the line (political essays), Nature heals (psychological essays), Creator spirit (literary essays); Free Life Editions, New York. Prijs f 33,50 per deel; te verkrijgen bij Bas Moreel, Wageningen.

MARXISME EN FILOSOFIE

".. het is niet moeilijk in te zien dat men enkel en alleen door de naam filosofie op te heffen de filosofie zelf nog niet heeft opgeheven" (p.96). Deze zinsnede lijkt mij een van de kernen van de in het nederlands uitgekomen kritische analyse van de duitser Karl Korsch (1886-1961), getiteld *Marxisme en filosofie*. In deze, oorspronkelijk uit 1923 stammende tekst, gaat het heel populair gezegd om het volgende probleem. Als filosofie een van de versluierende elementen is in de burgerlijke maatschappij, en daarmee een funktie heeft in het akceptabel maken van de kapitalistische ekonomie, dan is in een socislistische samenleving de filosofie opgeheven. Daar valt immers niets meer te versluieren... Marxisme als theorie die de wegen aangeeft om die socialistische samenleving te bereiken, heeft dus geen behoefte aan filosofie, of sterker gezegd, heeft de filosofie opgeheven. Korsch valt deze probleemstelling op fundamentele wijze aan. Zijn behandeling is zodanig dat hij enerzijds het vulgair-marxisme van de Tweede Internationale aan de kaak stelt, en anderzijds niet schuwt ook Marx in zijn kritiek te betrekken. Deze benaderingswijze van 'het marxisme' heeft voor de, tot aan zijn dood, met Bertolt Brecht bevriende Korsch ondermeer geresulteerd in een uitzetting in 1926 uit de duitse kommunistische partij.
Karl Korsch studeerde in het begin van deze eeuw rechten, in welke wetenschap hij in 1911 promoveerde. Na een verblijf in Engeland werd hij, terug in Duitsland, raadsheer van het opperste gerechtshof van een van de deelstaten, en vervolgens hoogleraar in Jena. Het opkomend fascisme deed hem in 1933 - als zovele anderen - de wijk nemen naar het buitenland, om uiteindelijk in 1936 in de Verenigde Staten te gaan wonen. In anarcho-syndikalistische kring is Korsch geen onbekende. De periode van de radendemokratieën in Duitsland (1917-1919) maakte hij bewust mee. Hij benadrukte het primaat van de 'raden'. Nochthans is er een leninistische trek bij Korsch te ontwaren. Nooit heeft hij echter, weet Gerlach in zijn inleiding bij *Marxisme en filosofie* te vermelden, de heerschappij van een partij-apparaat gerechtvaardigd. De partij bleef voor Korsch een middel ter verwezelijking van de direkte demokratie van de arbeidersraden (p.19). Anders dan de spaanse kommunisten van toen, vond Korsch de kollektivisaties in het republikeinse Spanje van 1936 dan ook een voorbeeld van vrije arbeidersakties. Het is mede in dit licht dat de tekst *Marxisme en filosofie,* voor de vertaling waarvan de tweede herziene druk uit 1930 is gebruikt, gelezen moet worden.
Na het mislukken van de duitse radenbeweging, was Korsch ervan overtuigd dat het falen mede lag in het ontbreken van subjektieve voorwaarden voor revolutie. Korsch meende dat er een ideologische voorbereiding moest plaatsvinden en dat er sociaal-psychologische voorwaarden geschapen moesten worden om de overgang van kapitalisme naar socialisme te bewerkstelligen. Er moest dus een doorslaggevend 'geloof' in de realisatiemogelijkheid van een socialistisch-ekonomisch systeem

zijn. Dit betekent niet dat Korsch de ekonomische gebondenheid van maatschappelijke formaties losliet. In tegendeel. Wat hij bestreed was de mechanische opvatting van de Tweede Internationale, waar gedacht werd in de trant van: wijzig het ekonomisch stelsel in een socialistisch stelsel en iedereen is opslag socialist; de socialistische ekonomie weerspiegelt 'mechanisch' de socialistische mens. Uit die opvatting valt af te leiden dat filosofie, als element van een geestelijke struktuur, gemist kan worden. De fixatie op ekonomische aktie, zoals dit ook in het syndikalisme aan de orde was, levert dit beeld op. Korsch kritiseert deze fixatie, door er ondermeer op te wijzen dat een geestelijke beweging niet vervangen en overbodig gemaakt kan worden noch door de maatschappelijke beweging van de proletarische klassenstrijd alleen, noch door de maatschappelijke en politieke beweging samen (p.126). Naast het politieke en sociale levensproces dient ook het geestelijke te worden erkend. Dit is regelrechte oppositie tegen de uitgemergelde opvatting die de Tweede Internationale aanhing, en alszodanig kan er - met Halliday in diens inleiding bij de engelse vertaling van Korsch' werk - een analyse van de degeneratie van de marxistische theorie in die kring worden gezien.
Welk voordeel kunnen hedendaagse anarchisten - als de *Marxistische* theorie ter diskussie staat - dan met deze tekst doen? Om dat aan te geven hoef ik alleen de openingszin van deze bespreking te parafraseren: "..het is niet moeilijk in te zien dat men, enkel en alleen door de namen staat en recht op te heffen, staat en recht zelf nog niet heeft opgeheven". Vervolgens kan ik naar het 'analytisch-kritisch nivo' van Korsch tekst wijzen. De inhoud van die kritiek kan dan - voor wie daar behoefte aan heeft - nader bepaald worden door na te gaan wat in eigen, anarcho-socialistische kring daaromtrent is opgeleverd. Om in het tijdsbestel van Korsch te blijven valt dan te denken aan Malatesta (en diens kritiek op de eenzijdigheid in 'het syndikalisme') en aan Landauer voor wat sommige geestelijke elementen betreft. Men kan ook dichter bij huis blijven door ondermeer De Ligt, Clara Meijer-Wichmann en Romers te raadplegen *(ThH)*

K. Korsch, Marxisme en filosofie; Het Wereldvenster, Baarn, 1977; prijs f 28,50.

VAN EN OVER DAVID HUME

Uitgeverij Boom brengt momenteel werk van "klassieke" filosofen op de markt. Zo verscheen een vertaling van één van de bekendste "enquiries" van de 18e eeuwse wijsgeer David Hume, een uitgesproken vertegenwoordiger van het empirisme. Hoezeer een dergelijke uitgave ook valt toe te juichen, de toelichtende inleiding en allerlei voetnoten van de aangetrokken vert./bewerker doen daaraan onnodig afbreuk. Deze vert./bewerker geeft namelijk steeds blijk van wanbegrip jegens empirische denkrichtingen. Hij wijst op Hume's onmacht tegenover Kant's machtig bouwwerk en als hij hem dan niettemin(!) in een grote engelse traditie plaatst - ha, denk je dan: nu komen John Loche en Francis Bacon aan de beurt - dan zet hij hem naast zijn tijdgenoot Joseph Butler, bisschop van Durham, de man die de openbaringsgodsdienst verdedigde tegen het deïsme (dat Hume overigens ook verwierp en dat was ook voor een Verlichter behoorlijk revolutionair) en naast John Henry Newman die de roomskatholieke kerk best middeleeuwser wil-

de opzetten. Ondanks de kwaliteiten, die deze mensen binnen hun taalspelen en paradigma's gehad hebben, een misplaatste grap. Een grap die bittere ernst wordt als wij lezen dat de vertaler als motief voor het feit, dat hij geen gemoderniseerde vertaling aanbood, opgeeft dat anders de illusie zou worden gewekt "dat Hume onze tijd rechtstreeks iets te zeggen had" (p.32).
We kunnen een uitgave, die op deze wijze tot stand komt, misschien ook als een symptoom beschouwen van gevaarlijke situaties die door de grote invloed van het neo-empirisme worden opgeroepen. Die gevaren hebben betrekking op verschillende aspekten. Naar de mening van Paul Feyerabend berust de kritische aktiviteit van het kritisch-rationalisme (Popper, die in tegenstelling met de Wiener Kreis de term neopositivisme afwijst) als van het logisch-empirisme van anderen op foute koncepties betreffende de historische ontwikkeling van de wetenschappen. Deze zit naar zijn mening veel rommeliger en minder rationeel in elkaar dan haar methoden doen veronderstellen.
De pogingen om de wetenschap rationeler te maken kun je ook als een groot gevaar voor de ontwikkeling van de wetenschap beschouwen, zegt hij. Juist die theorieën waarvan we nu vinden dat ze de kern van onze kennis omtrent de werkelijkheid vormen, zijn mede ontstaan door allerlei soorten slordigheid, chaos, opportunisme, afwijkingen, fouten, maar die juist de voorwaarden van vooruitgang hebben geschapen. (Against methods; ned. vert. Boom/Meppel, p.221). De gevaren kunnen ook liggen in de ontwikkeling van een soort super-relativisme dat we ook bij Feyerabend kunnen beluisteren, maar dan moeten we inmiddels ook de anti-metafysische achtergrond van het empiristisch paradigma vergeten hebben. Het kan uiteraard alleen maar de tolerantie bevorderen, wanneer meer groepen al dit soort kontekstheorieën zullen beamen, want skepsis en relativiteitsgevoel hebben zelden tot mensenvernietiging geleid, zoals idealistische dogmatici en volstrekte waarheidsgelovers veroorzaakten.
Anderzijds kan het tot een supertolerantie leiden, waarbij alles mogelijk is, waarbij het kontekstkarakter van de opvattingen aan de kant wordt gezet en men er een aansporing inziet om de kloof tussen geloof en wetenschap weer te verscherpen. Daarmee zouden zich als paradoxaal gevolg van deze wetenschapsbeoefening weer nieuwe dogmatische en idealistische levensbeschouwingen kunnen optrekken en gelegitimeerd kunnen worden. De antwoorden van de filosofen zegt John Wisdom, zijn uiteindelijk verbale aanbevelingen en Russell meent dat dit niettemin de weg is om tot zekerheden te komen (misschien anders dan men traditioneel verwacht) "en wat dan niet als zekerheid bereikt kan worden is spijtig, maar dan zullen we er ons bij neer moeten leggen dat we het niet kunnen weten". De opvoeding tot skepsis mag dus best wat stelselmatiger worden aangepakt. *(SR)*

David Hume, Het menselijk inzicht - een onderzoek naar het denken van de mens; Boom/Meppel, 1978; prijs f 29,50.

OVER HET GEWAPEND VERZET

AS-redakteur Boudewijn Chorus, die zich sinds het ontstaan van de RAF in 1970 heeft bezig gehouden met het verzamelen van dokumentatie over theorie en praktijk van het gewapen verzet in de BRD en daarover in allerlei artikelen verslag heeft gedaan, publiceerde onlangs een samenvattende studie over de stadsguerilla. Het boek is de eerste ne-

derlandse publikatie, waarin geprobeerd wordt de RAF, Rote Zelle, 2 juni beweging, etc. te plaatsen tegen de achtergrond van de naoorlogse ontwikkelingen in West-Duitsland om zodiende een beter inzicht te verkrijgen in de theorie van deze extreme vorm van buitenparlementaire aktie, die (en daaraan besteedt Chorus de nodige aandacht) nauwelijks enige verwantschap met het anarchisme vertoont.
Dat een verschijnsel als de stadsguerilla overigens wel degelijk wortelt in de westduitse anti-autoritaire beweging van de jaren '60 weet Chorus duidelijk uiteen te zetten; hij schetst hoe dit (studenten-) verzet door overtrokken en gewelddadige reaktie van de westduitse overheid stelselmatig in de illegaliteit is gedrongen en geeft een overvloed aan onthullende feiten over de wijze waarop vervolgens de psychologische oorlogsvoering tegen de RAF c.s. plaats vond. Vandaar dat de RAF in haar eerste manifest kon schrijven: "Wij schieten, als op ons geschoten wordt". Men behoeft geen enkele sympathie voor de strijdwijze van de stadsguerillagroepen te koesteren, om te kunnen begrijpen dat dit gewapend verzet mede door het nog immer van nazi-kriminelen wemelende staatsapparaat is voortgebracht. Dat laatste beschrijft Boudewijn Chorus uitvoerig in het eerste hoofdstuk over de sociaal-ekonomische en politieke ontwikkeling van onze buren rechts na 1945. *(HR)*

Boudewijn Chorus, Als op ons geschoten wordt...; Pamflet, Groningen, 1978 (pb 1333); prijs f 15,--.

OVER ONDERWIJS

Het afgelopen najaar heeft AS-redakteur Simon Radius voor de vereniging De Vrije Gedachte een serie inleidingen gehouden over het huidige onderwijssysteem, waarbij de *kontourennota* van ex-minister Van Kemenade het uitgangspunt vormde. In uitgebreidere vorm zijn deze lezingen nu in druk verschenen, waarbij onder meer aandacht wordt besteed aan de kritische visie van mensen als Goodman, Illich, Colin Ward en anderen. Voor ieder die belangstelling heeft voor onderwijsproblemen en mogelijke oplossingen daarvoor, is deze brochure verplichtte lektuur. *(HR)*

Simon Radius, Wat moeten we nou met de school?; DVG/Rotterdam, 1978; prijs f 3,50 (te bestellen bij Bas Moreel, Wageningen).

STEUNFONDS

In 1977 ontvingen we de volgende bedragen voor het Steunfonds van De AS:

G.A. te A *f* 5; H.A. te T *f* 10; C.B. te 'sG *f* 10; B te G *f* 10; J.de B. te V totaal *f* 84,50; J.B. te P *f* 5; C.de B. te A *f* 15; J.W.B. te A *f* 5; A.B. te A *f* 13; T.D. te R *f* 10; R.D. te D *f* 10; P.v D. te S *f* 10; C.v D. te M *f* 13; P.G. te H *f* 25; H.G. te W *f* 5; W.v G. te T *f* 6; J. v G. te M *f* 10; A.v G. te A *f* 13; T.H. te 'sG *f* 10; J.vd H. te A *f* 10; J.H. te D *f* 25; J.H. te N *f* 8; J.J. te D *f* 5; J.J. te A *f* 10; G.J. te A *f* 10; A.B.de J. te R *f* 25; F.J. te R *f* 7,50; J.K. te H *f* 5; R.K. te N *f* 13; A.K. te M *f* 5; W.L. te A *f* 9,65; G.de L. te R *f* 10; J. de L. te L *f* 20; H.v M. te G totaal *f* 125; J.M. te L *f* 13; H.M. te StG *f* 50; W. A.M. te M *f* 3; S.M. te A *f* 10; F.N. te R totaal *f* 20; G.J.N. te G *f* 3; F.L.P. te 'sH totaal *f* 25; J.P. te G *f* 10; P.P. te A *f* 24,30; T.dl R. te A *f* 10; Werkplaats R. te W *f* 30; W.R. te A (B) *f* 10; M.R. te H *f* 10; H.R. te S *f* 10; P.R. te A *f* 12; G.S. te N *f* 3; S.te M *f* 25; R.S. te B *f* 8; J.T. te S *f* 10; J.V. te R *f* 12; J.V. te R *f* 30; J.V. te R *f* 15; B.V. te G *f* 25; Th.de V. te R totaal *f* 40; J.V. te A *f* 25; F.W. te G *f* 10; H.W. te A *f* 3; J.W. te D *f* 3; J.de W. te U *f* 12; H.W. te S *f* 8; G.Z. te G *f* 12; H.vd Z. te A *f* 5.

Het totaal ontvangen bedrag in 1977 was ƒ 1043, 95. Dat dit aanmerkelijk minder was dan het jaar ervoor is voornamelijk veroorzaakt door het feit dat de accept-inningskaarten voor het jaarabonnement 1977 reeds grotendeels in december 1976 werden voldaan en die voor het abonnement 1978 eerst begin 1978 konden worden verstuurd. Het beeld van 1977 ten aanzien van het Steunfonds is daardoor vertekend. Het staat nu reeds vast dat 1978 een rekordbedrag aan steun heeft opgeleverd. Dat is mede te danken aan het feit dat een aantal abonnees gehoor heeft gegeven aan onze oproep ons te steunen door middel van automatiese periodieke overschrijving van steun (elke maand of elk kwartaal).
Zonder uw steun kunnen we niet draaien met de huidige abonnementsprijs, die we immers juist laag willen houden om het abonnement voor zoveel mogelijk mensen, ook scholieren, studerenden, soldaten, werklozen, W.A.O.ers, minimum-loontrekkers, betaalbaar te houden. Door uw steun kunnen we ook gratis proefnummers verzenden (stuurt u ons de adressen van potentiële belangstellenden in uw vrienden- en kennissenkring eens toe!) of gratis uitdelen op manifestaties e.d. Enkele tientallen 'armlastige' abonnees kunnen door uw steun gehele of gedeeltelijke ontheffing van betaling krijgen. En tenslotte zijn we door uw steun in staat een onmisbaar 'appeltje voor de dorst' te reserveren, zoals nu weer voor de onvoorziene kosten waarmee de PTT ons even opzadelt door de invoering van een nieuw postkoderingssysteem, waar we wel aan moeten geloven om van de goedkope partijentarieven te kunnen blijven profiteren.
Blijf ons dus steunen! Vul op het postkantoor eens zo'n machtigingskaart in voor periodieke overschrijving van steun, maak bij een meevallertje eens wat over!

STEUNFONDS DE AS * GIRO 25 53 850 van STICHTING PAMFLET te GRONINGEN ********

seminar

In het vorige nummer van De As werd melding gemaakt van een te houden seminar over anarchisme & recht.
Het seminar zal aan drie thema's gewijd zijn.

- *a historie*s : *wat is de ontwikkeling geweest van de verhouding tussen anarchisme en rechtswetenschap.*
- *b aktueel* : *is er een relatie te leggen tussen hedendaagse anarchisme-theoriën en hedendaagse rechtsopvattingen?*
- *c toekomstig* : *de mogelijkheden voor een anarchistiese rechtstheorie en een juridiese anarchisme-theorie.*

Over elk der thema's zal gerapporteerd worden. De namen van de rapporteurs zijn nog niet bekend. Aan de hand van de rapporten en andere ingezonden papers zal in kleine groepen en plenair beraadslaagd worden. Daarvan wordt verslag gedaan. Van de rapporten, papers en verslagen zal een selektie gemaakt worden ter opneming in een Engelstalige bundel.
Van de deelnemers wordt aktieve participatie verwacht. Daarom wordt gerekend op een beperkt aantal. Ieder deelnemer kan één of meer papers inzenden. Zo vroeg mogelijk voor de aanvang van het seminar worden aan de deelnemers het programma, de rapporten en de papers toegezonden. De kosten van deelneming bedragen ƒ 10,--. Deelnemers dienen zelf te zorgen voor logies en maaltijden.
Plaats: Erasmus Universiteit Rotterdam, Burg. Oudlaan 50, Rotterdam. Tijd: 3-6 januari 1979. Voertaal: Engels. Deelneming: schriftelijk aanmelden vóór 1 september 1978. Adres: aanmeldingen en inlichtingen: Thom Holterman, Social Faculty, E.U.R., Burg. Oudlaan 50, Rotterdam. Tel. 010-145511 of 078-40737.

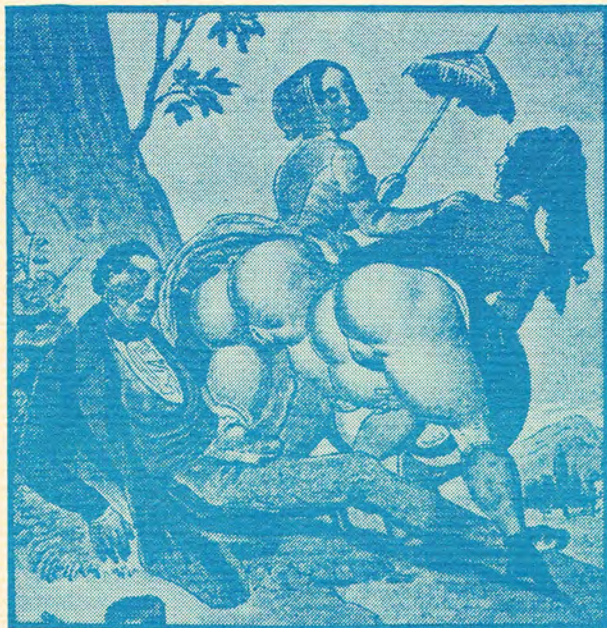
UITGAVEN VAN PAMFLET

A-1 *Grondslagen van het Anarchisme* Anton Constandse 232 blz. f. 15 (Derde druk)
A-2 *Anarchisme van de Daad* Anton Constandse 192 blz. f. 12,50 (Vijfde druk)
A-4 *Bevrijding, een keuze uit het werk van* Clara Meyer Wichmann 225 blz. f. 17,50 (verschijnt eind 1978)
B-2 *Als op ons geschoten wordt...* Boudewijn Chorus 150 blz. f. 15 (Tegengif-reeks)
B-3 *Recht & Staat* Thom Holterman 48 blz. f. 4,50 (Tegengif-reeks)
B-A *Tegengif* Jaarabonnement op de B-reeks ca. 300 blz. f. 25 (Drie à vier teksten per jaar)
R-8 *Platform van de revolutionaire anarchisten* Dielo Trouda (Nestor Machno c.s.) 36 blz. f. 3,50
S-12 *Stadsguerilla in de BRD*: Revolutionäre Zelle (Interview en kommuniqué's) 36 blz. f. 3,50 (Derde druk)
S-13 *Stadsguerilla in de BRD*: Revolutionäre Zelle (Teksten sinds 1977) 36 blz. f. 3,50 (Verschijnt eind 1978)
Q-21 *Michael Bakunin* De AS 21/22 48 blz. f. 4,50
Q-25 *Anarchisme & Organisatie* De AS 25 32 blz. f. 3,50
Q-27 *Bouwen & Wonen* De AS 27 32 blz. f. 3,50
Q-28 *Peter Kropotkin* De AS 28 32 blz. f. 3,50
Q-31 *Miljeu & Macht* De AS 31 32 blz. f. 3,50
Q-32 *Ontwikkelings"hulp"* De AS 32 32 blz. f. 3,50
Q-33 *Sexualiteit* De AS 33/34 48 blz. f. 4,50
Q-A *De AS* Jaarabonnement op de Q-reeks ca. 175 blz. f. 12,50 (Vijf nummers per jaar, waarvan één dubbelnummer)
Q-77 *De AS* Komplete jaargang 1977 (25-30) 172 blz. f. 17,50

Deze uitgaven zijn behalve via de boekhandel ook rechtstreeks te bestellen. Dit kan alleen door vooruitbetaling, liefst per giro. Tel de bedragen van de gewenste titels op en vul het totaalbedrag in op de girokaart. Geef linksonder de bestelkodes aan, bijv. A-2 en B-3. Binnen twee weken na ontvangst van betaling sturen wij het bestelde naar het op de kaart vermelde adres.

Stichting Pamflet, Postbus 1333 Groningen. Giro 25 53 850.

SEXUALITEIT

Prijs van dit dubbelnummer ƒ 3,50